

Nodale orde

Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving

Prof. dr. J.C.J. (Hans) Boutellier

*Vrije Universiteit Amsterdam
19 september 2007*

Prof. dr. J.C.J. (Hans) Boutellier

Nodale orde

Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving

Inaugurele rede bij de aanvaarding van de Frans Denkers leerstoel
Veiligheid & burgerschap aan de Vrije Universiteit vanwege de gemeente
Amsterdam en het politiekorps Amsterdam-Amstelland

Boutellier, Faculteit der Sociale Wetenschappen, Vrije Universiteit
Amsterdam, 2007
ISBN:

Samenvatting

Deze oratie introduceert het begrip nodale orde (nodaal komt van nodus: knooppunt). De maatschappij verkeert in een overgangsfase: van een verticale naar een horizontale wereld. Na het einde van de verzuilde samenleving is de complexiteit van de samenleving enorm toegenomen. Dit heeft te maken met grote processen als globalisering, individualisering en informatisering. Men spreekt van een netwerksamenleving. Deze heeft verregaande consequenties voor burger en bestuur. Besturen is ingewikkelder geworden en burgers voelen zich onzeker over de toekomst van de samenleving. Men vreest wanorde, maar in een netwerksamenleving schuilt een nieuw soort ordening.

In de verzuilde samenleving werden de condities voor staatsburgerschap – waarden, normen, gedragsvoorschriften – gerealiseerd door de gemeenschappen van de *civil society*. Er was sprake van een min of meer vanzelfsprekend ‘civiel burgerschap’. Met het wegvallen van een coherente gemeenschapsmoraal ziet de staat zich genoodzaakt deze zelf te organiseren. Maar de condities zijn veranderd. Burgers zijn op zoek naar nieuwe identiteiten: individueel rond het eigen lichaam, en collectief rond primaire kenmerken als nationaliteit, religie en etniciteit. Dit verklaart het uitbundige karakter van onze samenleving, maar ook het fundamentalisme.

Van de overheid wordt verwacht dat ze orde scheidt. Veiligheid vormt de noemer waaronder zij deze nieuwe orde tracht te realiseren. Zij verwacht dat burgers daarvan de actieve drager zijn. Maar hoe realistisch is deze ontwikkeling? En speelt zij voldoende in op nieuwe vormen van ordening. Hoe kunnen we ons nodale orde voorstellen? In dat verband is de netwerkwetenschap relevant. Deze nieuwe discipline laat zien dat netwerken geordend zijn. Veel systemen - van de genetische structuur tot internet – kennen geavanceerde vormen van organisatie. Netwerken hebben een immanente ordening van *hubs*, *links* en *connectors*. En zij kennen principes van robuustheid en richting.

Netwerken zijn zo bezien niet de oorzaak van complexiteit, maar het antwoord erop. Ook in een netwerksamenleving ontstaan nieuwe vormen van sociale ordening: nodale orde. Voor de continuïteit daarvan is de betrouwbaarheid van de netwerkpartners cruciaal. Daarbij zijn twee principes meer in het bijzonder van

belang: controle en vertrouwen. Op het terrein van veiligheid – als dominant ordeningsprincipe – zijn dan drie scenario's denkbaar. Het eerste is een controlestaat waarin de overheid ook de controle over het civiele burgerschap aan zich heeft getrokken. Waarschijnlijker is echter – ten tweede - een gefragmenteerde orde waarin verschillende actoren, plaatsen en veiligheidsregimes een gedifferentieerd veiligheidsbeeld zullen opleveren: van virtuele stadsmuren tot 'beschermde gemeenschappen'.

Een derde scenario vertrekt vanuit een diepere betekenis van veiligheid, namelijk het gevoel erbij te horen en er te mogen zijn. Dit scenario past bij een netwerksamenleving waarin onzekerheid en fundamentalisme een grote rol spelen. Behalve controle speelt ook vertrouwen daarin een grote rol. Het bestuur dient oog te hebben voor de ordenende processen die in een netwerksamenleving besloten liggen. Het dient de boel bij elkaar te houden. Daartoe beweegt zij zich tussen het beschermen van burgers en het ondersteunen van de vitaliteit van de nodale orde - tussen controle en vertrouwen. De leerstoel Veiligheid & burgerschap beoogt een bijdrage te leveren aan deze ontwikkeling door de ordenende processen in de lokale netwerksamenleving te begrijpen en te helpen doorontwikkelen.

Mijnheer de rector, dames en heren,

In mijn volstrekt ongeordende archief bewaar ik een interview uit 1971. Ik was toen net aan mijn studie psychologie begonnen. Het is een interview met een psycholoog die was aangesteld bij de gemeentepolitie van Amsterdam. Hij was een van de eerste sociale wetenschappers bij de Nederlandse politie - u begrijpt, het was een interview met Frans Denkers. Dat interview maakte grote indruk op me, want dat leek mij ook wel wat: politiepsycholoog worden. Ik zal u niet vervelen met het vervolg van mijn loopbaan, maar u begrijpt met hoeveel plezier ik mij vandaag presenteer als houder van de Frans Denkers leerstoel.

Ik heb Frans slechts één keer ontmoet. Hij was in de jaren negentig op zoek naar financiering van een onderzoek naar het *dark number* van de criminaliteit. Dat is – zoals u ongetwijfeld weet - het deel dat niet bekend raakt bij de politie, naar schatting twee op de drie delicten (Eggen, 2005, p. 81). Hij was echter niet geïnteresseerd in de omvang, maar in de omgang met deze delicten. Als burgers niet naar de politie gaan, wat doen ze dan wel? Misschien negeren, overgaan tot de orde van de dag, zelf tot een oplossing komen, in den minne schikken of thuis uithuilen – we weten het niet. Toch is het een buitengewoon relevante vraag die ons veel zou kunnen leren over de sociale dynamiek van de samenleving.

De onderzoeksvraag typeert het werk van Frans Denkers.¹ Hij keek met argusogen naar de ontwikkeling van het veiligheidsthema en de grote rol die politie en justitie daarin spelen. Criminaliteit was naar zijn idee in de eerste plaats een zaak van burgers zelf. Hij introduceerde in dat verband het begrip zelfredzaamheid en ontwikkelde ideeën over hoe burgers zelf kunnen optreden. Bijvoorbeeld het kossop-principe: klop op schouder, schop onder kont (Denkens, 1990 en 1993). De politie zou in plaats van een ‘pretentieuze probleemoplosser’ een ‘bescheiden ondersteuner’ moeten zijn. Denkers was voor publieke moraal en tegen institutionele disciplineren (Denkens, Van Beers e.a., 2001). Hij was een vroege vertegenwoordiger van een gedachte die nu min of meer gemeengoed is: burgers dienen zelf meer verantwoordelijkheid te nemen voor hun veiligheid.

Ik stel me in deze oratie de vraag of dat kan, of dat ook wenselijk is, en vooral binnen welke context het idee van de zelfredzame burger eigenlijk opkomt. De titel van mijn voordracht

verraadt al welk perspectief ik daarbij wil openen, dat van de netwerksamenleving. Ik zal de stelling verdedigen dat in een nodale samenleving – het woord nodaal komt van het Latijnse nodus, knooppunt² - veiligheid zich vestigt als ordeningsprincipe. Tegen deze achtergrond verschijnt de burger als de drager van deze nodale orde. Maar zoals elke nieuwe ontwikkeling is ook deze niet geheel onproblematisch; ik volg haar, in de geest van Frans, met argusogen. Op basis van mijn uiteenzetting hoop ik u te introduceren in het onderzoeksprogramma dat vanuit de leerstoel is ontwikkeld.

Andere tijden

Civiel burgerschap

De bepalende begrippen van de leeropdracht, veiligheid en burgerschap, zijn niet onomstreden. In feite zijn ze allebei voorbeelden van wat de Britse filosoof Gallie (1962) ‘essentially contested concepts’ heeft genoemd.³ We voelen allemaal wel zo een beetje aan wat er wordt bedoeld, maar de definitie ervan is voorwerp van permanent debat. We gebruiken ze eigenlijk zoals het uitkomt. Het begrip veiligheid heb ik eerder getypeerd als een semantisch sleepnet (Boutellier, 2005b). Wat vooral opvalt is de snelle carrière ervan als het gaat om criminaliteit, overlast en ander normoverschrijdend gedrag.⁴ Veiligheid is een ‘many possibilities word’, en dat gaat van hondenpoep tot terrorisme en al het onheil dat daar tussen zit.⁵ De interessante vraag is niet die naar de essentie, maar naar de klaarblijkelijke aantrekkingskracht ervan om problemen ermee te benoemen.

Een zelfde redenering geldt voor het begrip burgerschap.⁶ Ik heb in mijn iets beter geordende boekenkast een boekje dat *Burgerschap en burgerzin* heet. Het werd in de jaren zestig verstrekt aan Haarlemse jongeren die de stemgerechtigde leeftijd van 23 jaar (sic) bereikten – dat was mijn oudste zus in 1967. Er staat een foto van Hare Majesteit Juliana voorin en het heeft een voorwoord van de burgemeester. Het boekje opent met een tekst over ‘de sterke vrijheidswil’ van het Nederlandse volk. En het vervolgt met de mededeling dat die ook grenzen kent: ‘Zij houdt daar op, waar zij in botsing komt met de regelen, die in een geordende samenleving behoren te gelden’. En even verderop gecursiveerd: ‘Democratie is niet maar alleen een staatsvorm, democratie is een gezindheid ... en die laat zich niet in voorschriften vastleggen’.

Waarvan acte, zou ik zeggen; een zekere actualiteit kan deze opvatting niet worden ontzegd. Zo relatief zijn de begrippen veiligheid en burgerschap misschien toch ook weer niet. En inderdaad: veiligheid vinden we al terug in het Romeinse recht als *securitas*, in combinatie met *pax* (vrede) en *libertas* (vrijheid). *Securitas* staat voor duurzaamheid en rust en voor bescherming tegen geweld in het publieke domein (Van Zuijlen, 2004, p. 8). De eerste systematische theorievorming over burgerschap vinden we al in de vijfde eeuw voor Christus bij Aristoteles, die de politieke vrijheid van burgers beschouwde als de essentie van het menszijn⁷ (Faulks, 2000, p. 14).⁸ Veiligheid en burgerschap hebben dus diepe historische wortels, maar krijgen pas concreet betekenis binnen de context waarin ze worden gehanteerd.

Om deze context te adstrueren laat ik u wat stukjes film zien. Het betreft twee fragmenten van het programma *Andere tijden*. Het gaat over de eerste bankoverval in Nederland. Deze vond plaats in 1965.

Afbeelding 1: Still uit het televisieprogramma Andere tijden (2005)

Ik zou met plezier het gehele programma afspelen. Zo vertelt Eric Nordholt dat bankkantoortjes in de jaren zestig regelmatig verlaten waren omdat de medewerkers tussen de middag een kroket gingen eten. Daarbij lieten ze vaak de achterdeur open – dan hoefden ze geen sleutel mee te nemen. Het is het begin van een periode waarin Nederland zijn onschuld verloor, ook op het terrein van criminaliteit en onveiligheid. De banken werden in die jaren op vrijdagen

aantrekkelijk voor overvallers omdat dan de weeklonen werden uitbetaald. Ze kwamen zelfs uit Frankrijk om hier hun slag te slaan. Het is een schitterende illustratie van wat in de criminologie de gelegenheidstheorie wordt genoemd.⁹ Criminaliteit vindt plaats waar de gelegenheid daartoe zich voordoet.

En die gelegenheden namen in het steeds welvarender Nederland hand over hand toe. Zelfs zodanig dat Van Dijk in 1991 niet de armoede,¹⁰ maar de welvaart aanwees als de belangrijkste oorzaak van de naoorlogse criminaliteit. Overal viel er wel wat te halen. De toename van de gelegenheid ging echter gepaard aan een afname van de controle. Er was een einde gekomen aan het verzuilde tijdperk. De zuilen met hun coherente verticale structuur van waarden, normen, gedragsvoorschriften en de instituties die deze ondersteunden (gezin, school, kerk, verenigingsleven, vakbonden) brokkelden langzaam af.¹¹ De emancipatie van de verzuilde gemeenschappen was in feite zo succesvol dat deze achterhaald raakten. De staat die bovenop de zuilen rustte, moest zichzelf gaan ondersteunen.¹²

In de verzuilde context was de staat er voor de bewaking van de sociale grenzen. Het strafrecht vormde de ultieme remedie. De sociale orde werd in belangrijke mate door de civiele gemeenschappen – de zuilen – gerealiseerd. Veiligheid was het effect van de *civil society*, van een min of meer vanzelfsprekende civiele orde. Op grond daarvan zou ik nadrukkelijk willen spreken van twee vormen van burgerschap.¹³ Het ‘staatsburgerschap’ regelt de wettelijke rechten en plichten van burgers. Het ‘civiele burgerschap’ zorgt voor de toeleiding, naleving en onderbouwing ervan.¹⁴ Civiel burgerschap is dan de gezindheid om actief bij te willen dragen aan de kwaliteit van de samenleving.¹⁵ Ondanks alle tegenstellingen tussen de zuilen kon de overheid de ontwikkeling daarvan met een gerust hart overlaten aan de disciplinerende werken van dominees, pastoors en politieke voorlieden.

Goedschiks of kwaadschiks

Met de ontzuiling ontstaat een geheel andere context voor veiligheid en burgerschap. Er ontwikkelt zich een staat die zijn pijlers zelf moet gaan vormgeven. Hij kan niet meer leunen op de morele vanzelfsprekendheden van weleer. Hoewel veel van de instituties in naam dezelfde blijven, verandert hun functie dramatisch. Zelfontplooiing van het individu wordt als het hoogste goed ervaren.

De staat stuurt in de jaren zeventig vooral langs de lijnen van welvaart, welzijn en emancipatie. Hoewel ook hierin een moreel oordeel schuilgaat, waakt de staat voor een beperkende rol als zedenmeester. Men gaat er eigenlijk vanuit dat zelfontplooiing als vanzelf tot 'het goede leven' zal leiden. Het zijn de jaren waarin invloedrijke criminologen als Bianchi en Hulsman pleiten voor de afschaffing van het strafrecht.

Deze blijde criminologie van de jaren zeventig wordt echter gelogenstraft. De ontzuiling laat de instituties van het civiele burgerschap achter in een enigszins verlaten moreel landschap. Waar ze eerder lagen ingebed in een solide structuur, daar zijn ze nu op zichzelf aangewezen om hun normatieve functie vorm te geven. Weliswaar kunnen ze nog wat leunen op de waarden en normen van weleer, maar geleidelijk verdwijnt de vanzelfsprekendheid van de uitgangspunten voor goed gedrag. Een van die uitgangspunten is zelfbeheersing. Dit adagium van bijvoorbeeld John Stuart Mill raakte gaandeweg vervangen door het libertaire adagium dat 'het goede is wat ik goed vind'.¹⁶

'Het goede leven' raakt met andere woorden geprivatiseerd. Men maakt zijn eigen keuzes en kan hooguit hopen dat er iemand anders naar wil luisteren. De samenleving bevrijdt zich van de als te disciplinerend ervaren kaders - in Nederland, in Europa en in grote andere delen van de wereld. Het civiele burgerschap wordt als het ware vrijgegeven. Maar deze bevrijding heeft wel een keerzijde. De omvang van de geregistreerde criminaliteit vertienvoudigt¹⁷, en vooral de variatie van delicten verandert. Dat wil zeggen, er komen steeds meer soorten bij: georganiseerde misdaad, voetbalgeweld, fraude, gebruik van *hard drugs* en later kinderporno, *cybercrime* en terreur. In relatie met de 'high crime culture' (Garland, 2000), ontwikkelen zich andere morele uitgangspunten.

Waar ieder voor zich uitmaakt wat 'het goede leven' is, zoekt men de overeenstemming dan maar in datgene wat men afwijst. We vinden elkaar in de afkeer van vernedering, discriminatie, wreedheid: slachtofferschap. Dit is het thema van mijn proefschrift uit 1993 *Solidariteit en slachtofferschap*.¹⁸ In het slachtoffer herkennen we een ondergrens van de bevrijde samenleving. Het slachtoffer wordt de zaakwaarnemer van de sociale orde. Deze 'victimalisering' van de moraal verklaart de opkomst van het slachtoffer in het strafrecht sinds de jaren zeventig of de stille

marsen naar aanleiding van gevallen van zinloos geweld (Boutellier 2000).

En het leidde tot de gedachte van potentieel slachtofferschap; iedereen kan immers slachtoffer worden, en dat moet koste wat het kost worden voorkomen. Vandaar de aandacht voor het werk van politie en justitie en de roep om harder optreden. Het strafrechtelijk systeem verandert van ultimum remedium in een laatste moreel bolwerk, een pièce de resistance in een open publieke orde. En daarin zijn we niet alleen potentieel slachtoffer, maar ook mogelijke dader. We kunnen het allebei zomaar zijn. Veiligheid wordt het troetelkind van de politiek, het vaandel van een beweging op zoek naar sociale orde.

Daarbij heeft zij een groot deel van de bevolking aan haar zijde. Het Fortuyn-jaar 2002 vormt een hoogtepunt in deze ontwikkeling. De ervaringen met criminaliteit en overlast en het multiculturele drama leiden tot de zogenoemde ‘opstand der burgers’. Het is tekenend dat het vechtkabinet Balkenende 1 in de acht maanden van haar bestaan slechts één beleidsnota weet te produceren: *Naar een veiliger samenleving*. De nota bestaat uit één grote rijstebrijberg van maatregelen, bevoegdheden en capaciteitsuitbreiding in de strafrechtelijke sfeer. De nota moet vooral Fortuyniaanse daadkracht uitstralen. ‘Teneinde de liberale vrijheid te kunnen vieren, dient zij te worden begrensd’ – schreef ik in hetzelfde jaar in *De veiligheidsutopie*. En daar groeide geen gras over.

Culture of Control (Garland, 2001), *Making People Behave* (Burney, 2005) en *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam* (Engbersen & Snel, 2005) zijn enkele kenmerkende titels in de actuele criminologische boekenkast.¹⁹ Waar goed gedrag geen vanzelfsprekende resultante meer is van de civiele samenleving, trekt de staat de sociale orde verder naar zich toe. Onder de noemer veiligheid wordt getracht het geërodeerde civiele burgerschap nieuw leven in te blazen - goedschiks of kwaadschiks. Veiligheid en burgerschap worden een duo, net als *law and order* of rust en reinheid²⁰ of Van Kooten en De Bie. Veiligheid dringt zich op de voorgrond op basis van reële problemen, een negatief geïoriënteerde moraal en een overheid die zich gedwongen ziet haar kerntaak *securitas* waar te maken. Het verlangen naar civiel burgerschap is zelfs zo groot dat het nog wel eens wil botsen met de rechten die besloten liggen in het staatsburgerschap.

Een nieuw tijdperk

Nodale oriëntatie

Met uw permissie zet ik deze ontwikkeling in grove pennenstreken neer. Het beschrijven ervan heeft een groot deel van mijn intellectuele loopbaan bepaald – het valt allemaal uitgebreid na te lezen, inclusief empirische onderbouwing en literatuurverwijzingen. Ik heb haar vooral beschreven in termen van de publieke moraal, of misschien beter van de *mentality*, het collectieve bewustzijn en de vanzelfsprekende praktijken binnen een westerse context. Voor ieder land zijn daarbij specifieke omstandigheden aan te wijzen. In Nederland zijn het de zuilen, in Engeland de klassen en in de Verenigde Staten de rassenverhoudingen die flink door elkaar worden geschut. De westerse beschaving krijgt het karakter van een vitalistische cultuur, die onder de noemer ‘veiligheid’ begrensd moet worden.²¹

Voor een nieuw perspectief op ‘veiligheid en burgerschap’ acht ik het echter van belang de context verder te verruimen. Ik vraag u met mij nog een diepere laag van de moderne samenleving aan te boren. In de jaren zestig en zeventig wordt immers ook de kiem gelegd van een technologische revolutie, die de wereld radicaal zal doen veranderen. Een revolutie waarvan de relevantie nog maar in beperkte mate is doorgedrongen. Er ontstaat in die jaren een vrije experimenteerruimte voor de ontwikkeling van de computertechnologie. Een beslissende stap daarin was de ontwikkeling van een protocol (TCP/IP), dat het mogelijk maakte om computers met elkaar te laten communiceren. Deze door het Amerikaanse ministerie van defensie gecreëerde mogelijkheid neemt een enorme vlucht, die in een strak georganiseerde samenleving onmogelijk zou zijn geweest.

Aan de wieg van het internet staat de onwaarschijnlijke combinatie van harde wetenschap, militair onderzoek en de cultuur van de vrijheid, schrijft Manuel Castells in *Internet Galaxy* (2001).²² Hoewel de communicatie tussen computers tot in de jaren tachtig beperkt blijft tot specialisten in de universitaire wereld ontstaat in 1990 een doorbraak door het idee van een *world wide web*.²³ Door aan elk adres een naam (URL) toe te kennen kan men met een enkele klik in verbinding komen met een andere gebruiker. Het internet is geboren. Ik laat deze fascinerende geschiedenis verder voor wat hij

is, en concentreer me op de gevolgen ervan:²⁴ de opkomst van de netwerkmaatschappij.

De informatietechnologie faciliteert een proces van toenemende globalisering en individualisering, waarvan de betekenis nauwelijks overschat kan worden.²⁵ Ik acht het om een aantal redenen van belang om dit perspectief bij de relatie tussen veiligheid en burgerschap te betrekken. In de politicologie en de beleidkunde staat de netwerkstaat volop in de belangstelling en spreekt men van bijvoorbeeld van *nodal governance*. In de bestuurs- en organisatiekunde gaat het om de relaties tussen organisaties, zowel in de publieke als de particuliere sector. In de literatuur over veiligheid en politie wordt gedebatteerd over *nodal security*, veiligheidsnetwerken en dergelijke. De Nederlandse politie heeft gekozen voor een nodale oriëntatie, en is op zoek naar de consequenties ervan.

Teneinde de onderlinge relaties tussen deze verschijnselen wat fundamenteeler tegen het licht te houden doe ik in eerste instantie een beroep op de Catalaanse socioloog Castells. Deze schreef drie dikke delen over *The Information Age* (herziene versies respectievelijk 2000a, 2004, 2000b), die als een mijlpaal in de sociologie mogen worden aangemerkt. Hij analyseert daarin de veranderingen in de economie, de politiek, de cultuur en de relaties tussen staten, organisaties en burgers. En hij brengt ze op overtuigende wijze in verband met het informatietechnologieparadigma (ITP). In de Nederlandse receptie van het boek is de meeste aandacht uitgegaan naar zijn beschrijving van de *space of flows*.

Deze nieuwe ruimte van stromen ontstaat tussen de knooppunten die met elkaar in verbinding staan. Stelt u zich hierbij het vliegverkeer voor tussen luchthavens, of denk aan uw dagelijkse bezoeken aan websites *all over the world*. Dit stromenland, ik leen deze term van het rapport *Politie in ontwikkeling* (2005), staat tegenover de *space of places*, de ruimte die is opgebouwd en wordt beleefd als een geheel van plaatsen. Maar deze plaatsen gaan meer en meer op in het grotere stromenland. Samenlevingen organiseren zich in stromen tussen knooppunten. Stromen van kapitaal, van informatie, van technologie, van interactie tussen organisaties, van beelden, geluiden en symbolen (Castells, 2000a, p. 442). ‘The space of flows is the material organization of time-sharing social practices that work through flows’ (p. 442).

Castells onderscheidt in het stromenland (ik ontleen het woord aan *Politie in ontwikkeling*, 2005) drie lagen: de technologische laag die de stromen mogelijk maakt, de laag van knooppunten die onderling verbonden zijn, en de laag van mensen, goederen, kapitaal en informatie die zich in deze ruimte verplaatsen.²⁶ Op dit punt aanbeland wil ik een tweede stukje film laten zien. Het is het begin van een voorlichtingsfilm uit 2006 van het Amsterdamse korps over de zogenoemde nodale oriëntatie.

Afbeelding 2: openingsbeeld van de voorlichtingsfilm Nodale oriëntatie (2006) van politie Amsterdam-Amstelland

Opnieuw had ik u graag de gehele film laten zien, al was het maar vanwege de ongelukkige frase dat de nodale oriëntatie de mogelijkheid biedt om ‘het kwaad uit de massa te selecteren’. Ondanks deze formulering toont de politie zich bewust van de veranderde omstandigheden van haar werk. Het denken in termen van netwerken biedt nieuwe mogelijkheden voor preventie, controle en opsporing (Bekkers e.a., 2006).²⁷ De nodale oriëntatie heeft naar mijn mening echter veel verdergaande consequenties, die nog maar ten dele kunnen worden overzien. Zij heeft mij in ieder geval geïnspireerd om verder te reflecteren op de relatie tussen veiligheid en burgerschap in een netwerkmaatschappij.

Cultuur en identiteit

De globaliserende netwerkmaatschappij heeft grote gevolgen voor de wijze waarop mensen zich tot elkaar verhouden – ze biedt mogelijkheden, maar heeft ook desintegrerende effecten. In feite vormt zij een bedreiging voor gemeenschappen, culturen, wijken en

gezinnen, kortom de *space of places* die mensen rust, veiligheid en geborgenheid geeft. Ontleenden mensen in de verticale sociale structuren hun identiteit aan min of meer voorafgegeven structuren, in een horizontale wereld is identiteit²⁸ losgezongen van een eenduidige omgeving. Deze ontwikkeling is misschien nog het meest zichtbaar in het gezinsleven. Ongeveer een kwart van de kinderen in de V.S. leeft niet met twee ouders; circa vijftig procent niet met de biologische ouders (Castells, 2004, p 196 e.v.). Het gezin heeft ook in Nederland sterk ingeboet op zijn bufferfunctie tussen individuele behoeften en omgeving, hoewel in minder sterke mate dan in de V.S. (zie Distelbrink e.a., 2005).

Dit geldt op vergelijkbare wijze voor wijken, scholen en werksituaties. De functies zijn niet verloren gegaan, maar ze zijn onderdeel geworden van netwerkfuncties als de media, het internet, mobiliteit en flexibiliteit. Civiele vormen van ordening worden uit elkaar getrokken. Identiteitsvorming op basis van functies en gemeenschap is in de netwerksamenleving vervangen door fluïde vormen van identiteitsproductie. Netwerken organiseren zich rond het lichaam als centrum voor identiteit. Met drie muisklikken geeft het *world wide web* zicht op de polymorfe perversiteit – Freuds begrip voor natuurlijke toestand van de menselijke soort. Maar dat gaat niet zonder slag of stoot: de netwerksamenleving creëert onzekerheid, onbehagen en verzet.

Onder de titel *The Power of Identity* beschrijft Castells (2004) de tegenbewegingen die de netwerksamenleving oproept. Men organiseert zich voor een belangrijk deel rond primaire identiteiten: religie, etniciteit en nationaliteit. Zij creëert ruimte voor wat Walzer (2004) *passionate identities* heeft genoemd. Het verklaart het opkomende fundamentalisme onder christenen in de VS en moslims in het westen en in de Arabische landen. Het maakt het begrijpelijk dat we ons druk maken over zoiets als de Nederlandse identiteit. Het verklaart de herontdekking van de conservatieve deugdenleer als grondslag van de westerse beschaving (bijvoorbeeld Kinneging, 2005).²⁹ Fundamentalisme – van welke soort dan ook – vormt een natuurlijke reactie op wat de Poolse filosoof Zygmunt Bauman vloeibare moderniteit heeft genoemd.

Tegenover de solide structuren van de moderniteit, plaatst Bauman een wereld van vloeibare structuren, vloeibare identiteiten en vloeibare relaties (o.a. Bauman, 2000).³⁰ De behoefte aan houvast vloeit voort uit een verlies van controle.³¹ Castells (2004) analyseert

vier sociale bewegingen langs deze lijn: de Mexicaanse Zapatistas, de Amerikaanse patriottische beweging, de Japanse Aum Shinrykio en de Arabische Al Queda. Alle vier worden zij gekenmerkt door een appel op authenticiteit in hun definiëring van hun collectieve identiteit. En alle vier verhouden zij zich op hun eigen wijze tot de netwerkwereld: door totale afwijzing, door handig ervan gebruik te maken of door iets daartussen in.

Naast deze ‘authentieke’ bewegingen analyseert hij ook nog de anti-globalisten, de groene beweging en het feminisme (in relatie tot het einde van het patriarchale gezin) waarin nieuwe identiteitsvormen worden gezocht.³² We zijn met andere woorden getuige van een zoektocht naar collectieve identiteiten langs nieuwe lijnen en binnen een context van globale individualisering. ‘Our societies are constituted by the interaction between the “net” and “the self”, between the network society and the power of identity’ (Castells, 2000b, p. 383). Deze nieuwe nodale context heeft grote consequenties voor mijn onderwerp veiligheid en burgerschap.

Tegen de achtergrond van de netwerkmaatschappij kunnen we aan het begrip veiligheid klaarblijkelijk nog een andere betekenis toekennen dan van terreur tot hondenpoep. Veiligheid verwijst ook naar de behoefte aan een antwoord op een uitdijende wereld van flitskapitaal, flexibilisering van de arbeid, instant oorlogsvoering, virtuele realiteiten en multimediale informatiestromen.³³ Veiligheid in deze betekenis verwijst naar zijn etymologische voorloper veilig of velig, dat zoiets als betrouwbaarheid en geborgenheid betekent.³⁴ Naast negatief gedefinieerde veiligheid – criminaliteit, overlast, anti-sociaal gedrag - kunnen we met andere woorden positieve veiligheid onderscheiden: existentiële veiligheid die samenhangt met identiteit en gemeenschap, met het gevoel erbij te horen en er te mogen zijn.³⁵

Dat heeft ook consequenties voor burgerschap.³⁶ Eerder sprak ik over de erosie van civiel burgerschap, maar thans dient zich een geheel nieuwe vraag aan die verder gaat dan het probleem van erosie. Hier toont zich een behoefte aan sociale verbondenheid die als het ware veroverd moet worden op een de centrifugale krachten van de globalisering. Het is een behoefte die ook heel onaangename vormen aan kan nemen, die van radicalisering en fundamentalisme. Het veel geprezen communitarisme van bijvoorbeeld Etzioni (1996)³⁷ is misschien wel een iets te voor de hand liggend antwoord op de ‘liquefaction’ van het moderne leven, merkt Bauman (2000, p

170) fijntjes op. Dat geldt waarschijnlijk al evenzeer voor populaire notie van actief burgerschap.

De netwerkstaat

De meest dramatische ontwikkeling van de netwerksamenleving doet zich misschien wel voor met betrekking tot de staat (Castells, 2004, p. 133 e.v.). Netwerken creëren machtsvormen buiten de staat om: internationale netwerken van kapitaal, productie, communicatie, georganiseerde misdaad, internationale instituties, supranationale militaire machten, non-gouvernementele organisaties, transnationale religies, een internationale publieke opinie, terrorisme en andere sociale bewegingen. Onder het niveau van de nationale staat zien we een vergelijkbare verschuiving naar lokale krachten, in zichzelf gekeerde gemeenschappen, nieuwe stamverbanden, *cults* en *gangs*. De discussie over de staat stond altijd in nauwe relatie met die van de nationale gemeenschappen – vandaar het begrip natiestaat. Maar het is allang niet meer duidelijk wat voor de staat de relevante gemeenschappen zijn.³⁸

De moderne staat dient zich op een of andere wijze te verhouden tot de complexiteit van de globale en lokale netwerken. In dat verband spreekt men van een netwerkstaat, die alleen kan overleven in verbinding met andere knooppunten (Castells, 2004, p. 130). De politiek – voor de gelegenheid gedefinieerd als het proces van machtsvorming op het niveau van de staat – moet schipperen tussen de sentimenten van de achterban, de nationale machtsverhoudingen en de internationale druk. Dat betekent niet dat de overheid irrelevant wordt, zoals bijvoorbeeld Paul Frissen in een serie boeken heeft beargumenteerd (recent Frissen, 2007).³⁹ Misschien is eerder het tegendeel het geval. De staat is weliswaar zijn centrale positie binnen de *space of places* kwijt, maar is tegelijkertijd nog wel een van de laatste bakens in de globaliseringsstorm.

Deze fundamentele contradictie bepaalt de huidige politiek: zij dient zich te bewegen tussen onmacht en handhaving, tussen ruimte geven en orde scheppen.⁴⁰ De legitimatie voor het optreden van de staat komt daarmee in een ander teken te staan. In plaats van de representatie van de wil van het volk wordt hij aangesproken op zijn capaciteit om orde te realiseren. Deze ontwikkeling ondermijnt de geloofwaardigheid van de politiek – we zijn er via de media dag in, dag uit getuige van. Het electoraat wordt onvoorspelbaarder, er

ontstaat ruimte voor *single-issue* partijen en er ontstaat een steeds grotere druk op de onkreukbaarheid van politici. De aandacht voor corruptie en integriteit begeleidt het proces van nodalisering van de overheid.⁴¹ Mijn collega's van de afdeling Bestuur en organisatie hebben er een mooi onderzoeksprogramma aan overgehouden.

Dat de staat ondanks de druk overeind blijft ontleent hij aan een aantal factoren (zie onder andere Crawford, 2006). Hij vertegenwoordigt symbolische macht en culturele autoriteit – neem de discussie over de historische canon. De staat heeft het recht als solide bron van legitimiteit – de nationale rechtsstaat is nagenoeg onomstreden.⁴² De overheid kan coördineren en informeren – zie bijvoorbeeld de voorstellen om digitale dossiers aan te leggen van iedere nieuwgeborene. En zij beschikt als het er echt op aankomt over de zwaarmacht; het geweldsmonopolie ligt binnen nauwomschreven wettelijke kaders bij politie, Justitie en het leger. De staat leunt steeds zwaarder op zijn mogelijkheden om veiligheid te creëren.

Veiligheid is van oudsher een van de legitimerende pijlers van staatsvorming, maar onder de nieuwe condities maakt zij in toenemende mate de kern daarvan uit. De staat verliest op allerlei beleidsthema's terrein aan internationale overheden, globale en lokale marktpartijen, decentrale organisaties en geprivatiseerde ondernemingen. Maar het monopolie op de rechtshandhaving staat min of meer recht overeind. Er is zelfs sprake van een centraliserende tendens (de discussie over een nationale politie). Zo is er ook nog steeds sprake van een nationale organisatie van Justitie, dat wil zeggen niet lokaal en niet-Europees. De staat koestert veiligheid als zijn troetelkind, hoewel hij vaak nauwelijks meer weet hoe hij haar moet verzorgen.

Ten aanzien van burgerschap geldt een vergelijkbare redenering. 'Citizens are still citizens, but they are uncertain of which city and of whose city,' merkt Castells ergens terloops op (2004, p. 414). Zij zijn onderhevig aan dezelfde ambivalente positie als de staat. Zij ervaren dezelfde verzwakking van het traditionele machtscentrum en zij zijn onderdeel van dezelfde fragmenterende ontwikkeling van de samenleving. Burgers zijn net zo goed onderdeel van velerlei netwerken en dienen hun identiteit op te bouwen als een *bricolage* van samenstellende elementen. De succesvollen gaan op in de *space van flows*, anderen haken af en klampen zich vast aan hun primaire identiteit en nog weer anderen

vallen als kanslozen uit het netwerk. Staatsburgerschap is geen vanzelfsprekendheid meer en civiel burgerschap moet opnieuw worden uitgevonden.

Orde in een netwerkmaatschappij

De logica van netwerken

Aan de hand van Castells meen ik een vertrekpunt te hebben geschetst voor een beter begrip van veiligheid en burgerschap: de zoektocht naar identiteit binnen het kader van een fragmenterende staat. Dat is een weinig vrolijk stemmende constatering. Het verwijst naar een proces van desintegratie van de bestaande mechanismen van sociale controle en politieke representatie. Veiligheid dient zich in deze context aan als ordenend principe, en in burgerschap hopen we de civiele drager van deze ordening te kunnen vinden. We herkennen deze hoop in begrippen als gedeeld burgerschap, actief burgerschap en participerend burgerschap. Maar wat de bron kan zijn van deze vormen van performatief burgerschap blijft onduidelijk. Kan dit meer zijn dan potentieel slachtofferschap, leefbaarheid en een beetje prettig leven (zoals Wouter Bos zei in de *Woutertapes*⁴³)? Of hoeft dat ook eigenlijk niet?

Individueen hebben voeding nodig van groepen die een morele traditie dragen, en waar zij hun eigen aspiraties op kunnen baseren, schreef Bellah in 1985 (geciteerd door Castells, 2004, p. 68). Maar waaraan kan deze voeding worden ontleend in een netwerkmaatschappij? 'Networks constitute the new social morphology of our societies' (Castells, 2000, p. 500), maar hoe dan? Aan de ene kant trekken de lokale tradities, die vanaf de andere kant juist worden ondermijnd. Een vernieuwd civiel burgerschap zal zich moeten bewegen tussen fragmentering en primaire identiteit, tussen open relaties en gesloten verbanden, tussen uitsluiting en ontvankelijkheid. Is binnen een netwerksamenleving een vorm van orde denkbaar. Bestaat er zoiets als nodale orde?⁴⁴ En hoe ziet deze er dan uit?

Voor een tentatief antwoord op deze vraag maak ik een uitstapje naar de wereld van de netwerkwetenschap.⁴⁵ Op tal van terreinen zien we een groeiende interesse voor de logica van netwerken. In de economie, de bestuurskunde, de biologie en de wis- en natuurkunde is men verwoed bezig de logica van netwerken te ontdekken. Om een voorbeeld uit de gentechologie te geven: de C.

elegans (een draadwormpje van nog geen millimeter lengte) heeft 20.000 genen, de mens 30.000. Dat verschil is niet zo heel groot, behalve als we ons realiseren dat het verschil niet zit in het aantal genen, maar in de relaties daartussen. Dan blijken mensen 10 tot de macht 3000 maal complexer in elkaar te zitten dan het pantoffeldiertje (Barabási, 2002, p. 197).

Deze complexiteit is echter geen willekeurig gegeven. De relaties tussen de genen zijn niet toevallig; er is geen sprake van een *ad random* verdeling; er is sprake van een netwerkstructuur die beslissend is. De razendsnelle verspreiding van computervirussen is bijvoorbeeld alleen te begrijpen als we ervan uitgaan dat netwerken op een bepaalde manier geordend zijn. Sommige knooppunten zijn belangrijker dan andere, eenvoudigweg omdat ze meer relaties hebben met andere knooppunten. Men spreekt dan van *hubs*, centrale knooppunten. En sommige *hubs* zijn verbonden met andere *hubs*. Men spreekt dan van *connectors*; zij verbinden het ene cluster knooppunten met het andere. De snelle verspreiding van computervirussen verloopt via *hubs* en *connectors*.

Het is een wetmatigheid die bijvoorbeeld ook verantwoordelijk is geweest voor de snelle verspreiding van het HIV-virus onder homoseksuelen. En zij maakt ook begrijpelijk waarom we via zes handdrukken verbonden zijn met willekeurig welke andere wereldburger – de zogenoemde *six degrees of separation*.⁴⁶ In netwerken gaat een logica schuil die voldoet aan logaritmische wetmatigheden. Er is sprake van zogenaamde schaalvrije netwerken, die pas met de komst van internet goed bestudeerd kunnen worden.⁴⁷ De netwerkwise Albert-László Barabási zegt het zo: ‘complexity has a strict architecture ... networks’ (2002, p. 7) die begrepen kan worden via *hubs* en *connectors*. Daarbij is de ‘truly central position in networks reserved for those nodes that are simultaneously part of many large clusters’. En deze vinden we in allerlei systemen, variërend van de economie tot de lichaamscel (Barabási, p. 55 e.v.).

Het ontstaan van *hubs* is alleen te begrijpen door het verschijnsel van ‘preferential attachments’: ieder knooppunt krijgt nieuwe links naar rato van zijn bestaande *links*. Deze logaritmische wet verklaart hoe nieuwe netwerken structuur krijgen en complexiteit zich ordent. Daarbij zijn nog andere factoren van belang, zoals de fitheid van een knooppunt, dat wil zegen ‘its ability to compete for links’. In een netwerk ontstaat concurrentie om *links*,

omdat meer verbanden een grotere kans op overleving geven. Dit is bijvoorbeeld een geaccepteerd uitgangspunt in het bedrijfsleven: het belang van externe relaties en zorgvuldig reputatiemanagement.

De verbindingen tussen knooppunten kunnen twee richtingen uitgaan. Maar vaak gaan ze maar één kant op: naar binnen of naar buiten. Op basis van dit eenvoudige principe ontstaan gerichte netwerken (*directed networks*) en ontwikkelen zich uiteindelijk *communities* of continenten. Deze kunnen vier vormen aannemen: centrale continenten die verbonden zijn met binnencontinenten (naar het centrum toe), buitencontinenten (van het centrum af) en slierten en eilanden van op zichzelf staande clusters (met slechts een enkele connectie). In de netwerkwetenschap opent zich met andere woorden een nieuw vocabulaire, die netwerken ontsluit als zelforganiserende systemen.

Er wordt gesproken over stabiliteit van structuren, de combinatie van dynamisch gedrag en robuustheid van een netwerk en de tolerantie voor fouten in het netwerk en de effectiviteit van aanvallen erop. Hoewel de stabiliteit van een netwerk is gebaseerd op *hubs* en *connectors* maakt de mogelijkheid van gerichte uitschakeling van *hubs* het netwerk juist zeer kwetsbaar. Een aanval op een terreurnetwerk dient bijvoorbeeld de hubs te treffen net zolang tot een kritisch punt in overleving is bereikt. Een andere manier is het doen opdrogen van de hulpbronnen, zodat een dominosteen-effect kan optreden als de eerste fouten optreden ('a cascade of failures'; Barabási, 2002, p. 119). Maar er is altijd weer de kans op het ontstaan van nieuwe netwerken. Het meest effectief is het bieden van concurrerende verbindingen die aantrekkelijker en constructiever zijn (p. 224). Netwerken kennen met andere woorden een immanente logica die een nieuwe manier van ordening laat denken. 'Think networks', luidt het devies van Barabási.

Controle en vertrouwen

Bij het leunen van de sociale wetenschap op andere vakgebieden ontstaat vaak iets ongemakkelijks. Leren de primaten ons echt zoveel over menselijk gedrag? En kunnen we onze publieke moraal reduceren tot de zelfzuchtigheid van de genen, zoals sommige biologen ons willen doen geloven? Een dergelijke vraag is ook hier van toepassing: is de netwerklogica ook van toepassing op de netwerksamenleving van kapitaal en arbeid, cultuur en identiteit, veiligheid en burgerschap? Hoewel op deze vooronderstelling veel

valt af te dingen, kunnen we in elk geval besluiten dat het netwerk een zinvolle metafoor biedt, zoals eerder de stoommachine en de klok (zie Draaisma & Vroon, 1985). Het netwerk geeft ons een denkkader, een *frame*, dat nieuwe inzichten oplevert.⁴⁸ Daarin zijn sociale netwerken niet de brón van complexiteit, maar juist het antwoord daarop.

De netwerken die groeien tussen overheden, instituties, marktpartijen en burgers, maken de wereld er niet overzichtelijker op. Maar in plaats van een denken in termen van wanorde opent zich via de netwerklogica de mogelijkheid om orde te denken. Complexiteit genereert netwerken en in netwerken schuilen immanente processen van ordening. Deze kunnen positieve, negatieve en onbedoelde effecten hebben.⁴⁹ Aan de hand van deze abstracties kunnen sociale realiteiten opnieuw worden beschreven. Ik schrijf met opzet realiteiten omdat het denken in netwerken niet is voorbehouden aan een enkel wetenschapsgebied.⁵⁰ Indien water bevriest kan dit worden begrepen als de transitie van wanorde naar netwerkorde.⁵¹ En zo meen ik te mogen stellen dat ook in de vloeibare samenleving van Bauman orde denkbaar is.

Ook op het terrein van veiligheid is de netwerkbenadering in opkomst. Maar voor ik daarop inga, recapituleer ik de gevolgde redenering. Veiligheid en burgerschap zijn historisch verankerde begrippen, die echter pas concrete betekenis krijgen in een specifieke context. Vanuit de actuele veiligheidsproblematiek is het zinvol een onderscheid te maken tussen staatsburgerschap en civiel burgerschap. Het eerste omschrijft de wettelijke rechten en plichten; het tweede creëert de mentale instelling voor de toeleiding, onderbouwing en naleving ervan. Met de verzuiling erodeert het civiele burgerschap, en ziet de overheid zich, met vallen en opstaan,⁵² genoodzaakt de disciplinerende effecten van de zuilen over te nemen. Onder de noemer van veiligheid ontstaat een sociaal ordeningsoffensief, dat soms op gespannen voet komt te staan met de klassieke grondrechten.

Dit offensief doet zich voor binnen het kader van de netwerksamenleving, samen te vatten als de groeiende dominantie van stromen boven plaatsen. We zien nieuwe vormen van existentiële onveiligheid, een behoefte aan collectieve identiteiten en een minder centrale positie van de natiestaat tussen andere machtige knooppunten. Deze ontwikkeling heeft enerzijds een fragmenterende en ontwrichtende werking op de samenleving, maar creëert

tegelijkertijd nieuwe condities voor sociale orde. In de ontwikkeling van netwerken schuilt een immanente logica, die ook een nieuw perspectief biedt op menselijke verhoudingen. Op welke wijze realiseert zich een nodale orde, dat wil zeggen de continuïteit van een netwerksamenleving? Wat is continuïteit in een *space of flows*?⁵³

Wat is nu de aard van de relaties die voor de continuïteit van een sociaal netwerk noodzakelijk zijn. Hoe kan nodaal moraal worden? In de woorden van Barabási: 'To describe society we must dress the links of the social network with actual dynamical interactions between people' (2002, p. 225). Reeds in 1973 werd door Granovetter gewezen op het belang van zogenoemde *weak ties* in de moderne samenleving. Hechte gemeenschappen kennen sterke banden, zij zijn gebaseerd op traditie, gezag en gehoorzaamheid. In moderne samenlevingsverbanden zijn de relaties lossier, ze zijn niet gebaseerd op statische maar op dynamische interacties. Stabiele relaties in een sociaal netwerk zijn afhankelijk van de betrouwbaarheid van de knooppunten, maar deze is meestal niet gebaseerd op traditie of gezag. Tegen deze achtergrond opper ik de hypothese dat de betrouwbaarheid van *weak ties* op twee manieren wordt gerealiseerd: door controle en door vertrouwen.

Het is niet voor niets dat behalve veiligheid het thema vertrouwen aan een opmars bezig is.⁵⁴ *Trust* is ontdekt als een wezenlijk onderdeel voor maatschappelijke samenhang.⁵⁵ De grootste premie op betrouwbaar gedrag is uiteindelijk het vertrouwen dat ook anderen zich goed gedragen.⁵⁶ Vertrouwen heeft vele bronnen – autoriteit, cultuur, religie, gedeelde ervaringen en herinneringen, waarden en normen, het algemeen belang en dergelijke. In een netwerksamenleving is vertrouwen echter niet gegarandeerd via *strong ties*. Relaties dienen in een netwerksamenleving te worden geregeld: door contracten, convenanten, transacties, maar ook door persoonlijk contact en sociaal kapitaal.⁵⁷ En aangezien dat niet per definitie het geval is, is controle noodzakelijk. Het zou naïef zijn om te geloven in een wereld van louter vertrouwen. Maar een wereld van alleen maar controle is onaantrekkelijk. Controle en vertrouwen zijn de morele parameters van een netwerksamenleving.⁵⁸

De problemen van voortschrijdende individualisering worden vaak gezien in termen van atomisering en anomie: individuen zouden steeds meer op zichzelf komen te staan en daarop is een

reactie van gemeenschapsvorming nodig.⁵⁹ Maar de netwerksamenleving wijst op een sociale morfologie die anders is dan die van het individu versus het collectief. Het gaat hierin om relaties in netwerken, die tegelijk klein en groot, lokaal en mondiaal, benauwend en open, gecontroleerd en vertrouwenwekkend kunnen zijn. De continuïteit van een netwerk zit in de balans van controle en vertrouwen bij het creëren van verbondenheid, wederkerigheid en consistentie. In sociale netwerken is het proces in belangrijke mate inhoud geworden.⁶⁰ Controle en vertrouwen vormen de sociale bekleding van netwerkstructuren; zij dienen zich aan als nieuwe uitgangspunten voor sociale orde.

Veiligheid en burgerschap binnen een nodale orde

Ik wil nu drie scenario's of misschien beter drie opties schetsen voor de ontwikkeling van nodale orde.⁶¹ De eerste optie is die van een veiligheidsstaat. Deze verwijst naar een totalitaire samenleving waarin de staat het civiele burgerschap volledig aan zich heeft getrokken. Dat wil zeggen ook de condities waaronder individuen staatsburger zijn, zijn onderdeel geworden van controle door de staat.⁶² Op zichzelf zijn er goede empirische gronden om een dergelijk scenario waarschijnlijk te achten. Onder de titel *Van privacyparadijs tot controlestaat?* inventariseerde het Rathenau-instituut (Vedder, Van der Wees e.a., 2007) de uitbreiding van bevoegdheden van de overheid over de afgelopen dertig jaar met betrekking tot DNA-onderzoek, cameratoezicht, computeronderzoek, opsporingsbevoegdheden, identificatieplicht, koppeling van bestanden, inschakeling van derden, aftappen van telecommunicatie en het vorderen van gegevens. Hier zou gesproken kunnen worden van een soort quasi-strafrecht.⁶³

Het is een verontrustende lijst, eens te meer indien we haar aangevuld zien met te verwachten ontwikkelingen: burgernummers, een biometrisch paspoort, slimme herkenningscamera's, RIFD-techniek c.q. microchips die kunnen worden geïmplanteerd en *ambient intelligence*, in de omgeving geïntegreerde informatietechnologie. Aan een Amerikaanse journalist⁶⁴ ontleen ik het beeld van een technologische huid rondom de aarde, een soort sensitieve schil die burgers tegelijk verbindt en controleert. Een veiligheidsstaat is in operationele zin een controlestaat. Aan deze ontwikkeling zou ik de volgende observatie willen toevoegen. Het begrip *privacy* is voor burgers sterk veranderd. Veel van de

controlemaatregelen worden niet ervaren als ondermijning van *privacy*, maar als een soort geruststelling.

In het tijdperk van 'De gouden kooi'⁶⁵ schuilt het maatschappelijk onbehagen eerder in een gevoel van onbeschermd zijn dan van overmatig gecontroleerd zijn. In dat verband meen ik te mogen spreken van een belangrijke verschuiving in de mentale staat van Nederland en in feite het gehele westen. Gedurende vele decennia heeft de Tweede Wereldoorlog als punt van Archimedes gewerkt, een buiten de dagelijkse orde liggend ijkpunt voor morele deliberatie. Dit mentale zwaartepunt lijkt te zijn verschoven naar een ander zwaartepunt, namelijk dat van de terreur. Het betekent een verschuiving van schuld naar angst; van het verleden naar de toekomst; van argwaan ten opzichte van de staat naar wantrouwen jegens andere burgers (zie o.a. Beck, 2003). Deze constatering laat twee interpretaties toe. Ten eerste: de ontwikkeling van een controlestaat wordt niet als zodanig ervaren, dus hoe erg is dat dan? Ten tweede: het kan zomaar kan gebeuren en dan hebben we het nakijken.

Tegenover dit dilemma geplaatst dienen we ons echter te realiseren dat de nodalisering van de samenleving een nieuwe architectuur met zich meebrengt. Deze biedt uitzicht op een tweede scenario van nodale orde, die van verregaande fragmentering. Daarbij zou ik op drie samenhangende verschijnselen willen wijzen, namelijk de responsabilisering, privatisering en particularisering van veiligheidszorg. Het eerste begrip is van Garland (1996) en duidt op het verantwoordelijk worden van steeds grotere kringen van organisaties, instituties en groepen burgers voor een veilige omgeving. In toenemende mate zijn andere partijen dan politie en Justitie bereid (of genoodzaakt) bij te dragen aan een veiliger en leefbaarder omgeving en geven zij daar hun eigen invulling aan. Een actueel voorbeeld zijn de woningcorporaties die er steeds vaker toe overgaan complexbeheerders, huismeesters en maatschappelijk werkers aan te stellen om de veiligheid en de leefbaarheid te bevorderen. Maar er zijn talloze andere voorbeelden te geven van scholen, welzijnswerk, bedrijfsleven en dergelijke.

Ik heb bij andere gelegenheden het zogenaamde voetbalmodel *Van achteruit naar voren* voorgesteld om deze ontwikkeling te articuleren en aan de hand daarvan te verbeteren (Boutellier, 2005b; Boutellier, Rijkschroeff e.a., 2005). Justitie in de goal, de organisaties die zich met risico's bezighouden als verdedigende

linie, maatschappelijke instituties en organisaties als normatief middenveld en de sociale verbanden tussen burgers als voorhoede. Dit *governance*-model vormt de structuur van het onderzoeksprogramma *Veiligheid en burgerschap*.⁶⁶ In samenhang daarmee is sprake van een proces van *privatisering* van de veiligheidszorg. In toenemende mate gaan private partijen zelf over tot de vestiging van eigen veiligheidsprogramma's.

Indien u bijvoorbeeld aanwezig wilt zijn bij een voetbalwedstrijd of een popconcert onderwerpt u zich vrijwillig aan een preventief veiligheidsregime. Of u laat zich zonder problemen fouilleren op Schiphol, wordt gefilmd door camera's in het warenhuis en onderwerpt zich aan fraudebestendige maatregelen in het bancaire verkeer. Crawford (2003) spreekt hier van *contractual security*. Het gaat om maatregelen waarvoor u impliciet toestemming geeft door gebruik te maken van deze publiek-private voorzieningen.⁶⁷ Collega Ronald van Steden promoveert hier binnenkort op en ik zal zijn bevindingen hier niet verder verklappen dan hijzelf al deed in andere publicaties (Van Steden, 2007a en 2007b). Maar duidelijk is wel dat een belangrijk deel van de veiligheidszorg zich afspeelt buiten de overheid om.

Veiligheid is *big business* geworden, en komt in toenemende mate in handen van beveiligingsorganisaties met private opdrachtgevers. Een derde observatie in dat verband betreft de *particularisering* van de veiligheidszorg. Burgers neigen er toe om hun veiligheid zelf te organiseren⁶⁸ of de politie ter wille te zijn. Een voorbeeld van de wijze waarop veiligheid als *private good* wordt georganiseerd is het hang- en sluitwerk van uw huis. Een verdergaande vorm zijn de *gated communities*, een voorziening die ook in Nederland in opkomst is.⁶⁹ Een ander voorbeeld van deze ontwikkeling is *Sms-alert* – u ontvangt een Sms'je om naar een verdachte auto of een verdacht persoon uit te kijken. Veiligheid is in steeds sterkere mate een kwestie van veiligheidsbewustzijn, waarbij individuele burgers zich mentaal instellen op een eigen bijdrage.⁷⁰

Gegeven de nodale orde is een gefragmenteerde orde plausibeler dan die van een recht-toe-recht-aan veiligheids- of controlestaat. Veiligheid neemt de grondtrekken aan van de netwerksamenleving.⁷¹ Rijke burgers kopen beveiliging in, grote publiek-private ruimtes kennen hun eigen veiligheidsregimes, steden trekken virtuele slotgrachten met herkenningssystemen en daaraan gekoppelde bestanden, en burgers trekken zich terug in hun eigen

space of places en ontlene hun veiligheidsgevoel aan de collectieve identiteit waartoe zij zich rekenen.⁷² We komen deze ontwikkeling in de literatuur tegen als tribalisering, neofeodalisering of fortificatie. Of we zouden, iets positiever, kunnen spreken van beschermde gemeenschappen (zie Boutellier, Nieborg e.a., 2005): men creëert gemeenschap door bescherming tegen ongewenste invloeden van buitenaf.⁷³

Een derde weg

Voorgaande beschrijving roept de verwachting op van een derde scenario dat beide andere overbodig maakt - een derde weg naar een helder oplichtend beeld van de toekomst. Ik zal u op dat punt teleur moeten stellen. De derde weg die ik zal schetsen is er een van gemodder⁷⁴ en getob, ik zou bijna zeggen vergelijkbaar met het veiligheidsbeleid van Amsterdam. Maar het is in ieder geval een scenario waarin sociaal vertrouwen vanzelfsprekend onderdeel is, of zou moeten zijn, van beleid. Ik hoop met mijn onderzoeksprogramma een bijdrage te leveren door deze lokale nodale orde tussen controle en vertrouwen te volgen, een spiegel voor te houden en af en toe een richting te wijzen. Maar het mondt niet uit in een handboek dat op de wetenschappelijke Olympus is gewonnen. Ik schets een derde scenario aan de hand van het ontwikkelde onderzoeksprogramma en knoop daar enige uitgangspunten voor beleid aan vast.

Als uitgangspunt voor het programma is gekozen voor het voetbalveld van linies, het biedt een structuur waarbinnen de projecten zijn opgehangen. De organisatie van veiligheid verhoudt zich nadrukkelijk tot burgerschap. De ervaring van veiligheid is daarin bemiddelend. Uiteindelijk gaat het om de relatie tussen beide. Zoals we hebben gezien is de ervaring van veiligheid in een netwerksamenleving nog iets anders dan de afwezigheid van inbreuken daarop. Het verwijst ook naar een vorm van zekerheid er te mogen zijn: een *sense of belonging* in een grootstedelijke context.

Tegen die achtergrond lopen er drie projecten, waarvan er een al is afgerond. Met de cultureel antropologen doen we een verkennende studie naar existentiële veiligheid, 'the sense of belonging' in een grootstedelijke context die onderdeel uitmaakt van een rechtsstaat. In relatie hiermee doen we met de afdeling Onderzoek en statistiek een onderzoek naar positieve connotaties van veiligheid. Wat is voor het veiligheidsgevoel van mensen

belangrijker, een vertrouwde omgeving of de gedachte aan criminaliteit en overlast? De eerste resultaten wijzen, zoals verwacht, op een gelijke verdeling. Inmiddels afgerond is een project met onderzoekers van het Verwey-Jonker Instituut en opnieuw de afdeling O&S. Op verzoek van stadsdeel Oud Zuid werd een instrument ontwikkeld dat inzicht geeft in spanningen in buurt. Het meet polarisatie versus vertrouwen en de factoren die daarop van invloed zijn.

Voor de organisatie van veiligheid starten we – onder andere op basis van financiering van het fonds Politie & wetenschap - een project waarmee de verschillende zogenoemde *policing*-functies in een drietal buurten in kaart worden gebracht. *Policing* slaat hier niet alleen op de politie, maar vooral op functies die politieachtige taken hebben: de particuliere beveiliging, complexbeheerders, Marokkaanse buurtvaders en dergelijke. Vervolgens is de vraag hoe deze zich tot elkaar verhouden (Van Steden & Hageman, 2008). Hoe organiseert veiligheid zich in termen van knooppunten en relaties daartussen; wie heeft het daarbij voor het zeggen; welke concrete acties worden ondernomen en is er daarbij sprake van onderlinge samenhang?⁷⁵

Vergevorderd is een onderzoek naar de organisatie van veiligheid rond het thema overlast. Daarbij wordt een model gehanteerd waarin relaties tussen organisaties en burgers worden onderzocht in termen van controle en vertrouwen. In samenhang daarmee is een eerste project afgerond met twintig criminologiestudenten die burgers vroegen naar hun kennis en waardering van de veiligheidszorg. De resultaten geven een betrekkelijk geringe betrokkenheid en beperkte kennis van burgers te zien. In verband daarmee loopt momenteel een project waarin een inventarisatie is gemaakt van burgerparticipatie. Twee jaren van de mediabank werden doorgespit op relevante projecten en worden nu in relatie gebracht met de relevante literatuur op dat terrein.⁷⁶

Voor de ‘driehoek’⁷⁷ wordt een opdrachtonderzoek *Kijken achter de cijfers* gedaan naar risicofactoren die ten grondslag liggen aan de criminaliteitscijfers. We noemen het een criminogeniteitsbeeldanalyse (Boutellier & Scholte, 2007). Bovendien maken we een analyse van het Amsterdamse veiligheidsbeleid over de afgelopen vijf jaar aan de hand van documenten en openbare onderzoek daarnaar. Een insiders analyse van het jeugdveiligheidsbeleid wordt in het kader van het

programma gemaakt door het vroegere hoofd van de afdeling Openbare orde en veiligheid van de gemeente Amsterdam. Als laatste noem ik de bundel over veiligheid en burgerschap die in het najaar bij uitgeverij Boom Juridische uitgevers wordt aangeleverd, en de ontwikkeling van een masterprogramma Besturen van veiligheid, waarvan u vanmiddag een proeve hebt gehad.

Veiligheid in Amsterdam is een kwestie van aanpakken, doormodderen en weer eens wat nieuws proberen (en dat in een willekeurige volgorde). Amsterdam is in 2002 minder dan Rotterdam door het veiligheidsthema opgeschut (zie o.a. Engbersen & Snel, 2005; AEF-jaarboek 2005). In 2002 was er nauwelijks sprake van een politieke cesuur, zoals dat in Rotterdam het geval was. Amsterdam is aarzelender, ironischer en men drijft er de zaken niet graag op de spits. Het is een wat intellectuele stad en men mag er graag een robbertje knokken over wie het er eigenlijk voor het zeggen heeft. In zo'n omgeving is het voor een leerstoelhouder, die onafhankelijk en relevant wil zijn, goed toeven, als hij ten minste niet wordt meegesleurd in competentieperikelen. Als zodanig wil ik graag het pragmatisme verwoorden dat uiteindelijk naar mijn mening de beste houding is in het hier geschetste nodale ordeningsproces.

Besluit

Kennis en informatie zijn de kenmerkende ingrediënten van een netwerksamenleving. Zij zijn uiteindelijk echter vrijwel nooit beslissend voor beleid, zo is mijn ervaring. Daaraan ligt een diepere laag ten grondslag van waarden, impliciete voorkeuren en intuïties over wat goed is. Bij elkaar verwijzen ze naar zoiets als een *mentality* van waaruit men de wereld bekijkt en in de praktijk handelt. Daarin spelen beelden, denkkaders, herinneringen, tradities en nieuwe inzichten een rol. Wat ik u heb verteld is niet nieuw, ik heb een ordening geboden van de overweldigende stroom van kennis en informatie die beschikbaar is in *The Age of Information*. Daarmee hoop ik bij te dragen aan de *mentality* van collega's, politici, beleidsmakers, professionals en burgers.

Het derde scenario verwijst naar een *mentality* in termen van controle en vertrouwen. Veiligheid en burgerschap zijn grote begrippen, met diepe wortels, maar worden realiteit in een contingente context. Deze context is die van de

netwerkmaatschappij, een overweldigende gelijktijdige ontwikkeling van technologische ontwikkeling, globalisering en individualisering. Individuen zijn opgenomen in een mondiale schil, die tegelijkertijd kleine werelden creëert. Amsterdam, Nederland, een familie, een wijk, een etnische clan, een religieuze groep, hyves, een school, een bedrijf. In plaats van atomisering en anomie is sprake van nodalisering in een horizontale, vloeibare wereld. We organiseren ons als kristallen in vloeistof. Publieke moraal wordt nodale moraal.

Een netwerk organiseert zich via *weak ties*, zwakke verbanden en lichte gemeenschappen (Duyvendak & Hurenkamp, 2004). Maar er blijft behoefte bestaan aan sterke verbanden die stabiliteit geven en rust, geborgenheid en identiteitszekerheid. In zo een context is veiligheid meer dan het verschoond willen blijven van criminaliteit en overlast, het is ook geborgenheid en de zekerheid dat je erbij hoort. Deze behoefte kan ook negatieve vormen aannemen. De overheid speelt hierin een doorslaggevende rol, ondanks zijn veranderde en verzwakte positie. Ik zou bijna zeggen, zij is er om de boel een beetje bij elkaar te houden. Veiligheid kan burgerschap ondersteunen, ondermijnen, en constitueren.

In het verzuilde Nederland was sprake van ondersteuning (zie bijvoorbeeld Fijnaut, 1992). De civiele ordening moest af en toe een handje geholpen worden bij normoverschrijdingen, maar kon het verder prima zelf af. Het staatsburgerschap vormde het kader voor een vanzelfsprekend en dus impliciet civiel burgerschap. Een controlestaat is in potentie ondermijnend voor burgerschap, in die zin dat de verantwoordelijkheid van de civiele samenleving wordt overgenomen. De eisen worden zo groot dat zelfs het staatsburgerschap onder druk komt te staan. Zelfs als burgers zelf vragen om meer controle dan kan dit burgerschap ondermijnen. De publieke vraag is immers niet altijd even goedaardig ten opzichte van andere burgers, het creëert een houding van consumentisme; controle treft sommige groepen meer dan andere en de publieke vraag draagt bij aan een klimaat van onverzadigbaarheid (Loader, 2006).

Hoewel de huidige ontwikkelingen in de veiligheid trekken hebben van een controlestaat, vind ik deze typering weinig productief en niet overeenkomstig de realiteit. Zij kunnen beter worden begrepen in termen van de netwerksamenleving die de traditionele samenleving uiteentrekt, maar tegelijk nieuwe vormen van ordening creëert. Belangrijk voor effectieve netwerken zijn

gedeelde waarden, gemeenschappelijke doelstellingen, open communicatie, informatiedeling en het overbruggen van culturele verschillen (zie bijvoorbeeld Goldsmith & Eggers: ‘trust is the bedrock of cooperation’ (2004, p. 104). Deze ordening is onverkort van toepassing op de lokale veiligheidsnetwerken, die met vallen en opstaan worden ontwikkeld. Toch is er naar mijn mening nauwelijks sprake van een ontwikkelde systematische relatie met burgers (ik heb het niet over individuele buurtregisseurs) (Terpstra & Kouwenhoven, 2004; Terpstra, 2008).

Ook buitenlandse ervaringen laten zien dat het niet meevalt om burgers te betrekken in de nieuwe veiligheidsarrangementen (zie Van Stokkom, 2007 en 2008; Crawford, 2006). Het is dan ook de vraag of burgers wel zo de behoefte hebben om direct gekoppeld te worden aan de professionele veiligheidsarrangementen (ook het omgekeerde geldt overigens). Veiligheid is voor burgers zowel fundamenteel als praktisch. Om met het eerste beginnen: veiligheid betreft ook de vragen ‘wie ben ik en mag ik er zijn’. Loader (2006; zie ook Loader & Walker, 2001) spreekt in dit verband van een diepe vorm van veiligheid. Het maakt veiligheid tot een *public good*, het is algemeen belang; een kwaliteit van de samenleving die iedereen aangaat.⁷⁸ Veiligheid komt dan te staan in het teken van de goede vrede bewaren en erbij horen en gehoord worden – zelfs als je over de schreef bent gegaan. Een denken in termen van ‘het kwaad’ hoort daar niet bij.

Vanwege de geschetste fragmenterende tendensen acht ik deze diepe veiligheid als een publieke zaak van groot belang. Het is een benadering die burgerschap constitueert en die past bij een democratische netwerksamenleving.⁷⁹ Zij reguleert de ‘shared identity space’ ... ‘producing forms of trust and solidarity between strangers’ (Loader & Walker, 2006, p. 169). Met name de politie heeft als primaire vertegenwoordiger van de staat een grote plaats in deze fundamentele veiligheidsbehoefte. Maar daarnaast zijn burgers heel praktisch: ze willen optreden van de overheid als ze zich materieel onveilig voelen. Criminaliteit ondermijnt immers vertrouwen (Karstedt & LaFree, 2006, p. 9).

In dat verband acht ik de ontwikkeling van het Engelse idee van *reassurance policing* inspirerend.⁸⁰ In nauwe samenspraak met bewoners worden de meest verontrustende situaties drastisch aangepakt. Op zogenoemde *signal crimes* wordt voortvarend met *signal controls* gereageerd. Niet altijd, alles overal tegelijk willen

aanpakken, maar wel de door burgers geprioriteerde, evidente problemen in de woonwijken.⁸¹ Deze aanpak draagt in buitenproportionele mate bij aan het veiligheidsgevoel van burgers en geeft hun een gevoel van ondersteuning en controle (Innes, 2004).⁸² Het gaat hier om een gerichte vraag aan burgers, zonder hen het gevoel te geven dat ze het zelf maar moeten doen. En zonder permanent als potentiële dader of als potentieel slachtoffer te worden aangesproken.

Het beschavingsoffensief dat thans is ingezet neemt soms wel erg drastische vormen aan. De vrijheid die het liberale staatsburgerschap biedt, dient ruimte te laten voor vormen van cultuur en identiteit, die niet zonder meer zijn in te passen in het nieuwe civiele burgerschap. Ik zou bijna zeggen, een individu hoeft niet altijd burger te zijn. We zouden naast staats- en civiel burgerschap kunnen spreken van imaginair burgerschap – vrij in de vorm die mensen daar zelf aan geven. Ik heb mij – met oog voor de ontwrichtende krachten die op onze samenleving inwerken - sterk gemaakt voor de ordenende processen die in de netwerksamenleving besloten liggen. De overheid dient de spontane ordening, het zelforganiserende vermogen van de samenleving te ondersteunen, te corrigeren en te verbinden.⁸³

Vertrouwen dient zich aan als een noodzakelijk complement van het nodale ordeningsproces. En dat brengt mij terug bij Frans Denkers, die met argusogen keek naar een harde institutionele benadering van veiligheid. Hij was geïnteresseerd in de eigenwijze wijze waarop mensen spontaan reageren op normoverschrijdingen die niet bekend zijn bij de politie. Hij sprak van zelfredzaamheid, in de overtuiging dat menselijke relaties uiteindelijk belangrijker zijn dan institutionele controle. Een nieuwe context vraagt om nieuwe relaties tussen burgers en overheid. Zijn vraag hoe mensen omgaan met criminaliteit en onveiligheid is dan ook onverkort relevant en ik voeg haar, met uw welnemen, bij dezen toe aan mijn onderzoeksprogramma Veiligheid & burgerschap.

Dankwoord

Dit was mijn tweede oratie binnen drie jaar – ik hoop het daar voorlopig bij te laten. De Frans Denkers leerstoel Veiligheid en burgerschap diende zich aan als een buitenkans, en die wilde ik me niet laten ontglippen. Ik dank de Stichting Maatschappij, Veiligheid

en Politie voor haar begrip voor mijn ontrouw; zij kan desgewenst blijven rekenen op mijn inbreng. Ik dank de Vrije Universiteit voor het vertrouwen dat zij opnieuw in mij heeft getoond – ik zal mijn best doen mijn bijdrage aan het facultaire thema *human security* te leveren. Meer in het bijzonder wil ik de dekaan van de Faculteit Sociale Wetenschappen Bert Klandermans en de voorzitter van de afdeling Bestuur en Organisatie Leo Huberts danken voor de ondersteuning die zij daarbij geven.

Dat de gemeente Amsterdam en de politie Amsterdam-Amstelland deze leerstoel met de nodige ambitie hebben willen vestigen, getuigt van een ruimhartige visie op de relatie tussen wetenschap, beleid en praktijk. Burgemeester Job Cohen en korpschef Bernard Welten dank ik voor hun vertrouwen en hun geduld. Ik heb het afgelopen jaar benut om een theoretisch gefundeerd onderzoeksprogramma op te bouwen. Onder het motto ‘onafhankelijk èn relevant’ hoop ik u nu lastig te kunnen gaan vallen met de resultaten ervan. Ik wil in verband ook bedanken mijn *counterparts* Auke van Dijk van de politie, Kees Loef en Kees de Rooij van de dienst Openbare Orde en Veiligheid en Jeroen Slot van de afdeling Onderzoek en Statistiek. Natuurlijk mogen de initiatiefnemer van de leerstoel, Mariëtte Christophe, en kwartiermaker Han Kapsenberg, niet onvernoemd blijven – ik ben jullie veel dank verschuldigd.

De onderzoeksgroep bestaat inmiddels uit een hele rij namen – u heeft ze zojuist zien langskomen. Hun bijdrage varieert van een aantal dagen tot een full time inzet. Ik ervaar jullie als een buitengewoon plezierige en inspirerende groep mensen en ik verheug me altijd in jullie aanwezigheid. Diverse inzichten uit deze oratie ontleen ik aan jullie. Ronald van Steden is voor het programma mijn steun en toeverlaat. Hij coördineert de dagelijkse beslommeringen en toont zich een gretige gesprekspartner zowel voor het grote denken als bij de kleine perikelen. Trevor Jones, you are a genuine ‘fellow’ of the group, thank you for being here at this ceremony. I’m sure you would have enjoyed my speech. In iets ruimer verband ben ik blij te kunnen samenwerken met de collega’s van het cluster Politie en veiligheid: Monica den Boer, Ira Helsloot en Jaap Timmer. De overige collega’s van de afdeling Bestuur en Organisatie dank ik oprecht voor hun ontvankelijkheid voor het onderzoeksprogramma.

Dames en heren studenten, u bent de eerste lichting van de master Besturen van veiligheid. Deze middag scheelt u en mij weer een college – ik hoop dat ik u ervan heb kunnen overtuigen dat u voor een interessante wetenschappelijke specialisatie hebt gekozen. Collega's van het Verwey-Jonker Instituut: ik dank jullie voor de onvoorwaardelijke steun die jullie geven aan mijn professorale beslommeringen. Ik ben er misschien wat verstrooider op geworden, maar jullie kunnen gelukkig wel wat hebben. Ik mag de kop zijn op een wel bijzonder sterke onderneming en noem in dat verband graag even de schouders daarvan, mededirectieleden Rally Rijkschroeff en Ruth Limpens. Ik kom bij mijn familie en vrienden: ik dank jullie vooral voor jullie belangstelling en de *sense of belonging* die jullie me geven. En ten slotte is er mijn eigen intieme nodale orde van Els, Bas en Nikki. Als ik jullie ga bedanken, schiet ik vol, dus dat bewaar ik voor vanavond.

Ik heb gezegd.

Voetnoten

¹ Een door Ruben Scholte samengestelde bibliografie van het werk van Frans Denkers is op aanvraag bij de onderzoeksgroep Veiligheid & burgerschap beschikbaar.

² In het Engels wordt het begrip *nodal* gebruikt, dat door de Nederlandse politie is vernederlandst tot *nodaal* (Projectgroep Visie op de politiefunctie, 2005) – ik vind het een adequaat neologisme en neem het om die reden over.

³ Zie voor een analyse van het *essentially contested concept* ‘veiligheid’: Roels, 2005.

⁴ In het criminaliteitsbeleid wordt veiligheid voor het eerst gebruikt in 1993 (Cachet & Ringeling, 2005).

⁵ En dan zie ik bij deze gelegenheid nog af van wat genoemd wordt fysieke veiligheid (branden, rampen, crises en dergelijke) en externe veiligheid (ten opzichte van andere staten).

⁶ Zie bijvoorbeeld Van Gunsteren, 1998.

⁷ Een eigenschap die vrouwen en onderhorigen klaarblijkelijk niet hadden.

⁸ Over burgerschap is veel geschreven. Het onderwerp vereist een aparte verhandeling die op dit moment te ver zou voeren. Faulks (2000) onderscheidt drie elementen: de reikwijdte (wie behoort er wel en wie behoort er niet toe), de inhoud (welke rechten en welke plichten) en de dikte (de activiteit die van burgers wordt verwacht). Een belangrijke indeling komt van Van Gunsteren (1998) die onderscheid maakt tussen een liberale, communautaire en neo-republikeinse burgerschapsopvatting.

⁹ Zie bijvoorbeeld Felson & Cohen, 1980.

¹⁰ Armoede is in de criminologie een klassieke criminogene factor (bijvoorbeeld Bonger, 1905).

¹¹ Het begrip verzuiling komt van de politicoloog Lijphardt (1968).

¹² Verzuiling werd verkokering.

¹³ Het idee van staatsburgerschap komt eigenlijk pas op in de negentiende eeuw wanneer de natiestaten tot ontwikkeling komen. In de 17^e en 18^e eeuw was volgens Dekker en De Hart (2005) sprake van een cultureel statuut: burgerschap hing bijvoorbeeld samen met lidmaatschap van gilden en deelname aan burgerwachten. Deze ‘civiele’ betekenis bleef nog lang doorklinken in burgerschapsdeugden, die later als ‘burgerlijk’ op de hak werden genomen.

¹⁴ Marschall benadrukt in 1963 als een van de eersten het communautaire aspect: ‘based on loyalty to a civilisation which is a common possession’ (geciteerd in Stewart, 1995, p. 68).

¹⁵ Hoewel civiel burgerschap een pleonasme lijkt, acht ik de connotatie van civilisatie zinvol – dat verder gaat dan democratische gezindheid.

Civiel burgerschap is daarom te verkiezen boven het momenteel veel gebruikte democratisch burgerschap (zie Stewart, 1995, en in Nederland De Winter, 2005).

¹⁶ Zie in dat verband bijvoorbeeld Scornspi (2006) over de actualiteit van Mill.

¹⁷ Ik ga hier voor het gemak uit van de kale cijfers van de groei in aangiften tussen 1960 en 2000 (Huls e.a., 2001), en ga hier niet in op de discussie over toegenomen aangiftebereidheid of mogelijk gegroeide gevoeligheid – ik beschouw beide als realiteiten die meewegen in de ontwikkeling rond veiligheid.

¹⁸ Het boek wordt opnieuw uitgegeven door Amsterdam University Press, in de reeks Academic Archives.

¹⁹ Crawford spreekt van een ‘deeply moral dimension embodying values and virtues, as well as a performative idea of citizenship’ (2006, p. 454).

²⁰ Dit laatste wordt heel letterlijk genomen door Van den Brink (2006), waar hij wijst op het werk van Mary Douglas, over afval als vorm van vorm van wanorde.

²¹ ‘Gecontroleerd hedonisme’ noemde Featherstone (1991) de calculerende vorm van uitbundigheid, die daar volgens hem bijhoort.

²² Deze sociaal-technologische revolutie was cultureel, historisch en ruimtelijk contingent ‘on a very specific set of circumstances’, maar cruciaal was het ontstaan van innovatief milieus bij grote industriële centra (Castells, 2000, p. 61).

²³ Dit idee werd geboren in het natuurkundig laboratorium CERN. De Brit Tim Berners-Lee en de Belg Robert Caillau stonden aan de wieg ervan. Zij baseerden zich niet op het ARPANET, maar op de inspanningen van hackers om de computertechnologie open te breken (Castells, 2000, p. 50).

²⁴ Zie daarvoor bijvoorbeeld Castells, 2000, hfst. 1.

²⁵ Castells spreekt van een derde revolutie, na de eerste twee industriële revoluties: van 1770-1800 vanwege de stoommachine; van 1870-1900 vanwege de elektriciteit. In 1970 begon de derde technologische revolutie rond de transistor. Door de eerste twee kwamen nieuwe vormen van energie goedkoop beschikbaar, in de derde revolutie is sprake van een nieuwe grondstof: informatie. Overigens vinden we bij Peter Sloterdijk de gedachte dat sprake is van een derde golf van globalisering (gebaseerd op De Jong & Schuilenburg, 2006, p. 11)

²⁶ Castells noemt als derde laag ‘the spatial organization of the dominant, managerial elites’ (2000a, p. 445). Ik wijk hiervan af omdat ik deze laag van toepassing acht op een veel groter deel van de bevolking.

²⁷ Het idee van een nodale oriëntatie heeft tot een zeker schrikeffect geleid binnen de politie-organisatie. Bekkers e.a. stellen de vraag voor

welke problemen zij een oplossing is – een curieuze volgorde. Inmiddels zijn de eerste scripties op de VU verschenen waaruit blijkt dat de nodale oriëntatie bij de politie onderdeel blijft van de traditionele logica van opsporing en controle (Ackerman, 2006; Bron, 2007). Ik acht het echter zeer betekenisvol dat de Nederlandse politie zich op deze wijze heeft willen vernieuwen (zie ook Van Dijk, 2008).

²⁸ Identiteit gedefinieerd als ‘de constructie van betekenissen en ervaring op basis van (een set van) culturele eigenschappen, die prioriteit wordt gegeven boven andere betekenisbronnen’ (Castells, 2004, p. 6). Identiteit onderscheidt zich van rollen die gebonden zijn aan functies.

²⁹ ‘Het conservatieve moment is aangebroken’, juicht Bart Jan Spruyt in *Lof van het conservatisme* (2003, p. 213).

³⁰ Bauman schreef inmiddels drie delen over *liquid modernity*. Zie voor een uiteenzetting over de vloeibare samenleving in relatie tot veiligheid: Boutellier, 2007a.

³¹ Het zegt ook iets over de cultuur van het maakbare lichaam en de verheerlijking van sport; een primaire identiteit kan ook gevonden worden in het lichaam. Tegenover het fundamentalisme staat de pornificatie als radicalisering van lichamelijkeheid.

³² Castells gebruikt daarbij de drie door Touraine onderscheiden kenmerken van verzetsbewegingen: een identiteit, een vijand en een doel (2004, p. 74).

³³ ‘split-second capital transactions, flex-time enterprises, variable life working time, the blurring of the life-cycle, the search for eternity through the denial of death, instant wars, and the culture of virtual reality, all are fundamental phenomena, characteristic of the network society ...’ (Castells, 2000a, p. 494).

³⁴ Deze redenering wordt ondersteund door de herhaaldelijk aangetoonde discrepantie tussen de kans om slachtoffer te worden en het gevoel van onveiligheid (Oppelaar & Wittebrood, 2006; ook benadrukt door Van den Brink, 2006). Zelfs nu de criminaliteit afneemt, blijft de behoefte aan veiligheid bestaan.

³⁵ Het is verleidelijk hier een vergelijking te maken met de begrippen van negatieve en positieve vrijheid van Isaiah Berlin (1958); het eerste verwijst naar bescherming, het tweede naar zelfontplooiing.

³⁶ Burgerschap impliceert altijd insluiting en uitsluiting – er wel of niet bijhoren (van Gunsteren, 1988); onder nieuwe condities ontstaan echter nieuwe scheidslijnen.

³⁷ Zie voor een bespreking naar aanleiding van de Nederlandse vertaling: Boutellier, 2006.

³⁸ Maar de staat is ‘too small to handle global forces, yet too big to manage people’s lifes’ (Castells, 2004, p. 337)

³⁹ Zie voor een commentaar hierop Boutellier, 2007c. Een enigszins vergelijkbare positie als die van Frissen wordt ingenomen door Boomkens (2005).

⁴⁰ Van den Brink (2006) constateert te weinig orde in de publieke ruimte en teveel orde in de maatschappelijke instituties – zij hebben echter beide dezelfde bron.

⁴¹ Castells (2004, p. 402 e.v.) is van mening dat niet zozeer de corruptie toeneemt, alswel het vertrouwen in de politiek afneemt.

⁴² Ook de WRR (2002) kwam tot de conclusie dat de nationale rechtsstaat onder de individualisering en internationalisering onder bepaalde condities een solide bolwerk blijft vormen. Een vergelijkbare positie wordt verdedigd door Sassen, 2001.

⁴³ Een documentaire die werd gemaakt in de aanloop naar de parlementsverkiezingen van 2007.

⁴⁴ Boomkens (2005) heeft enigszins provocerend gepleit voor het tegendeel: de nieuwe wanorde. Ik acht deze typering voorbarig en vooral weinig productief.

⁴⁵ Deze paragraaf is gebaseerd op Barabási (2002).

⁴⁶ Hier ligt onderzoek van Stanley Milgram (de man van de gehoorzaamheidsexperimenten) in de jaren zestig aan ten grondslag. Hij verstuurde brieven met de beschrijving van een persoon naar willekeurige adressen aan de andere kant van de V.S., met het verzoek ze aan hen terug te sturen via personen van wie men verwachtte dat ze in de richting van de beschreven personen gingen. De eerste brieven kwamen na enkele dagen aan, met soms slechts twee tussenstations.

⁴⁷ Veel van het onderzoek richt zich op internet. Dit heeft zo een enorme autonome vlucht genomen dat Barabási spreekt van ontdekkers in plaats van ontwerpers (2002, p. 150).

⁴⁸ Overeenkomstig het advies van Bekkers, Van Sluis en Siep (2006, hfst. 4), die de nodale oriëntatie beschrijft als een *sensitizing concept*.

⁴⁹ Een steeds groter thema in de sociale wetenschappen (bijvoorbeeld Bovens & 't Hart, 1996).

⁵⁰ Op de Vu is onlangs een interfacultair netwerkinstituut opgericht dat deze interdisciplinariteit tot uitdrukking brengt.

⁵¹ Een vergelijkbare redenering gaat op voor de structuur van taal, de verbindingen tussen proteïnes, seksuele relaties, computerchips, het metabolisme van de lichaamscel, internet en Hollywood (vergelijk Barabási, 2002, p. 221)

⁵² Het huidige morele offensief is in feite gedurende lange tijd voorbereid (zie voor een milde beoordeling van de door velen als betutteling getypeerde maatregelen van het huidige kabinet, Boutellier, 2007b).

-
- ⁵³ De notie van continuïteit heb ik eerder uitgewerkt in ‘De gekleurde veiligheidsutopie’ (Boutellier, 2003). We komen haar ook tegen bij Boomkens (2005), die desalniettemin zijn analyse van globalisering doorzet in termen van wanorde. Continuïteit verwijst zowel naar het grondmotief van het bedrijfsleven als naar het begrip duurzaamheid.
- ⁵⁴ Zie voor een analyse van de relatie tussen veiligheid en vertrouwen: Boutellier, 2005a.
- ⁵⁵ Het boek *Trust* van Fukuyama (1995) heeft hierin een belangrijke rol gespeeld.
- ⁵⁶ Deze premisse ligt ten grondslag aan de speltheorie (zoals het *prisoners dilemma* van Axelrod, 1997); bij onbetrouwbaar gedrag blijkt een lik-op-stuk-reactie het meest effectieve antwoord te zijn.
- ⁵⁷ Er is veel geschreven over de relatie tussen vertrouwen en sociaal kapitaal; ik sluit aan bij de notie dat vertrouwen zowel conditie als product van sociaal kapitaal kan zijn.
- ⁵⁸ Zie voor een cognitieve analyse van deze samenhang Castelfranchi & Falcone (2000): ‘a good theory of trust cannot be completed without a theory of control’ (p. 799).
- ⁵⁹ Ook Bauman blijft naar mijn mening in deze tegenstelling steken.
- ⁶⁰ Netwerken zijn goed denkbaar vanuit *hubs* als zwaartepunten, overeenkomstig het later te bespreken voetbalveld, dat om die reden ook relevant blijkt te zijn voor andere beleidsvelden (zie Boutellier & Van Vliet, 2007); men redeneert vanuit de duurste, hardste, machtigste instantie om de ordening van het netwerk te begrijpen.
- ⁶¹ Gebaseerd op Van Steden & Boutellier, submitted paper.
- ⁶² Vergelijk in dit verband autoritaire staten als Cuba, Singapore of – in het groot – China.
- ⁶³ De Raad voor het Openbaar Bestuur heeft voorgesteld de term veiligheidsrecht te introduceren (2005).
- ⁶⁴ Neil Gross in *Business Week*, geciteerd door Barabási, 2002, p. 158.
- ⁶⁵ Het televisieprogramma waarvoor mensen zich hebben laten opsluiten met de opdracht als laatste over te blijven – zij kunnen permanent worden gevolgd op internet en televisie.
- ⁶⁶ Niet gepubliceerd, maar op te vragen bij de onderzoeksgroep.
- ⁶⁷ Shearing & Wood (2003) gebruiken het woord *denizen* om te wijzen op de semi-burgerschapstatus die men heeft in deze semi-publieke ruimtes. Schuilenburg introduceert in het verlengde hiervan het begrip *marginzin* – buitengesloten zoals illegalen (Schuilenburg, 2008). Barabási laat terloops het woord *netizen* vallen, de netwerkburger (2002, p. 173). De status van de *citizen* staat duidelijk onder druk.
- ⁶⁸ In Amsterdam loopt bijvoorbeeld een experiment met zogenoemde buurtmeesters die door particulieren kunnen worden ingehuurd.

⁶⁹ Overigens merkt Bauman (2001) op dat niet zozeer de veiligheid als wel de *community* wordt gekocht. Interessant in dat verband is de discussie in de stedelijke ontwikkeling over *communities* als woonvorm, waarbij gelijkgestemden (met name senioren en etnische minderheden) elkaar vinden met eigen voorzieningen, zelfbeheer en een gedeelde openbare ruimte.

⁷⁰ Dit zou ook gezien worden als het succes van een koloniserende staat (Crawford, 2006, gebruikt dit begrip), die via de nodale orde diep weet door te dringen in de dagelijkse levens van burgers.

⁷¹ In plaats van het klassieke model van het panopticum (sociale orde vanuit een enkel controlepunt – het beeld dat Foucault aan de hand van Bentham's koepelgevangenis schetste van de moderne samenleving), kan men in dit geval beter spreken van een synopticon (een geheel van controlepunten dat met elkaar de netwerksamenleving ordent) – zie ook Bauman, 2000, p. 85)

⁷² Zedner (2006, p. 78) wijst erop dat de ‘overheidspolitie’, die in de loop van de negentiende tot ontwikkeling kwam, wellicht slechts een ‘blijf’ in de geschiedenis van de veiligheidszorg is.

⁷³ In een toekomstverkenning ten behoeve van BZK spraken we in dit verband van ‘beschermde gemeenschappen’, een combinatie van het verlangen naar vertrouwde en gemeenschap en de afscherming daarvan ten opzichte van de rest van de wereld.

⁷⁴ Vergelijk in dit verband het artikel van Lindblom, 1959.

⁷⁵ Zie voor een vergelijkbaar onderzoek Dupont (2006), die in een stad van 18 miljoen inwoners, 47 relevante organisaties vond met 17.840 werknemers, 247 clusters van minimaal 7 knooppunten waarvan 78 van 10 knooppunten of meer. De politie was de *hub* waar alle netwerken samenkwamen. Hij spreekt van een *securisphere*.

⁷⁶ Zoals met het werk van Fung en Wright (2001) over *participatory democracy*.

⁷⁷ Overleg van burgemeester, hoofdofficier en korpschef van Amsterdam.

⁷⁸ Ook Kunneman (2005, p. 178) spreekt over ‘diepe veiligheid’, waarmee hij wijst op een uiteindelijk vertrouwen in herstel van de inbreuken die criminaliteit teweegbrengt.

⁷⁹ ‘State action is needed if civil society is to work, to hold freedom and pluralism in balance’, schrijft Walzer in zijn verkenning van de passie in het publieke domein (Walzer, 2004., p.87 e.v.). Hij geeft vier criteria voor een sociaal-democratische theorie van de *civil society*: zij bestaat niet uit een verzameling individuen, zij kan niet zonder de hulp van de staat; het gaat niet alleen om de regulering van conflicten, maar ook om het bestrijden van ongelijkheid tussen groepen en binnen groepen en zij

erkent zowel collectieve identiteiten als de politieke vrijheid van het individu.

⁸⁰ Ik wijk hierin af van Loader (2006) die *reassurance policing* ziet als een nieuwe vorm van ‘ambient’ policing, dat wil zeggen breed en oppervlakkig. Hij vreest de ‘securitization’ van het dagelijks leven en wil een smalle inzet van de politie overeenkomstig het diepe veiligheidsbegrip. Ik vind juist het selectieve karakter van *reassurance policing* goed passen bij de fundamentele definitie van veiligheid die hij geeft. Zie voor een Nederlandse behandeling Ponsaers & Gunther Moor, 2007.

⁸¹ Daarin wijkt deze benadering expliciet af van ‘broken windows’-achtige benaderingen: alles aanpakken wat wanordelijk is. In Engeland en Wales werd in oktober 2003 het National Reassurance Policing Program gestart in acht politieregio’s op zestien plaatsen. Als onderdeel daarvan werd een gestandaardiseerd Neighbourhood Interview gemaakt, op grond waarvan signal crimes kunnen worden gelokaliseerd (Zie Innes, 2004).

⁸² Dit geldt ook vormen van overlast die bijvoorbeeld door Mooney & Young (2006) te gemakkelijk worden afgedaan als ‘defining deviance up’. Overigens werd een dergelijke uitspraak onlangs ook gedaan door burgemeester Cohen (‘De aandacht voor overlast is mede een gevolg van teruglopende criminaliteit’ *Zorg en welzijn* 7, juli 2007).

⁸³ Zie in dit verband ook Van Gunsteren, 2006.

Literatuur

- Ackerman, S. (2006), *Nodale oriëntatie ontrafeld; een exploratief onderzoek*. Amsterdam: Vu (FSW, B&O, scriptie)
- Axelrod, R.M. (1997) *The Complexity of Cooperation; Agent-Based Models of Competition and Collaboration*. Princeton (N.J.): Princeton University Press
- Barabási, A.L. (2002) *Linked; How Everything is Connected to Everything Else and What it Means for Business, Science and Everyday Life*. London: Plume/Penguin
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001) *Communities; Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press
- Bekkers, V., A. van Sluis en P. Siep (2006) *De nodale oriëntatie van de Nederlandse politie: over criminaliteitsbestrijding in de netwerksamenleving; bouwstenen voor een beleidstheorie*. Rotterdam: Erasmus Universiteit, Center for Public Innovation.
- Berlin, I. (1958), *Two Concepts of Liberty*. Ned. vertaling (1995) *Twee opvattingen van vrijheid*, Amsterdam: Boom
- Bonger, W.A. (1905), *Criminalité et conditions économiques*, Amsterdam: G.P. Tierie
- Boomkens, R. (2005), *De nieuwe wanorde; globalisering en het einde van de maakbare samenleving*. Amsterdam: Van Genneep
- Boutellier, H. (1993), *Solidariteit en slachtofferschap; de morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur*. Nijmegen: Sun (proefschrift)
- Boutellier, H. (2000) 'Het geluid van stille marsen; de maatschappelijke betekenis van burgerinitiatieven tegen geweld' in *Tijdschrift voor criminologie* 42 (4): 317-333
- Boutellier, H. (2002), *De veiligheidsutopie: Hedendaags onbehagen en verlangen rond misdaad en straf*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers

Boutellier, H. (2003) 'De gekleurde veiligheidsutopie' in S. Harchaoui & Chr. Huinder (red.) *Stigma Marokkaan. Over afstoten en insluiten van een ingebeelde bevolkingsgroep*. Utrecht: Forum

Boutellier, H. (2005a) 'Een nieuwe ordening: Een verkenning van de relatie tussen veiligheid, recht en vertrouwen' in *Recht der werkelijkheid*, jaarboek

Boutellier, H. (2005b) *Meer dan veilig; over bestuur, bescherming en burgerschap*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers (inaugurale rede)

Boutellier, H. (2006), 'De communitaristische wende' in *Openbaar bestuur*, 16 (8): 9-11

Boutellier, H. (2007a) 'Kristallen in vloeistof; veiligheid in het werk van Zygmunt Bauman' in T. Daems & L. Robert (red.), *Zygmunt Bauman; De schaduwzijden van de vloeibare moderniteit*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers

Boutellier, H. (2007b, 7 juli). Betutteling moet aansluiten bij de netwerksamenleving in *De Volkskrant*, Betoog, p. 1

Boutellier, H. (2007c). 'De profeet van een steeds merkwaardiger land; essay naar aanleiding van *De staat van verschil* van Paul Frissen' in *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken TSS*, 61

Boutellier, H., S. Nieborg & P. Ippel (2005) '*Veiligheid gegarandeerd*' en '*Privacy gered*'; twee voorstelbare toekomstbeelden in Nederland anno 2030. Utrecht: Verwey-Jonker

Boutellier, H, Rijkschroeff, R., & Steketee, M. (2005). *Van achteruit naar voren: Evaluatie van het Jeugd en veiligheidsbeleid 1999-2004*. Utrecht, Verwey-Jonker Instituut

Boutellier, H. & R. Scholte (2007), 'Kijken achter de cijfers; de ontwikkeling van een criminogeniteitsmonitor' in *Tijdschrift voor veiligheid* 6 (20): 3-16

Boutellier, H. & K. van Vliet (2007) 'Verantwoordelijkheid in samenhang: Een essay over de plaats van preventie in de zorgverzekering' in *Essaybundel: van Preventie verzekerd. Acht*

invalshoeken op preventie en de verzekerde zorg (pp. 13-25). Diemen: College voor Zorgverzekeringen

Bovens, M. & P. 't Hart (1996) *Understanding Policy Fiascoes*. New York, Transaction Publishers

Brink, G. van den (2006), *Van waarheid naar veiligheid; twee lessen voor een door angst bevangen burgerij*. Amsterdam: Sun (inaugurale redes)

Bron, E. (2007), *Nodale strategie: een hele prestatie; een onderzoek naar de nodale oriëntatie van de politie in relatie tot prestatiebesturing*. Amsterdam: Vrije Universiteit (FSW, B&O; scriptie)

Burney, E. (2005) *Making People Behave; Anti-social Behaviour, Politics and Policy*. Cullompton: Willan

Cachet, A., & Ringeling, A.B. (2005). 'Integraal veiligheidsbeleid: Goede bedoelingen en wat ervan terecht kwam' in: E. Muller (red.). *Veiligheid: Studies over inhoud, organisatie en maatregelen* (pp. 635-663). Alphen aan den Rijn: Kluwer

Castelfranchi, Chr. & R. Falcone (2000) 'Trust and Control; a Dialectical Link' in *Applied Artificial Intelligence*, 14, pp. 799-823

Castells, M. (2000a), *The Information Age, Volume I, The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell (herziene versie van 1996)

Castells, M. (2000b), *The Information Age, Volume III, End of Millenium*. Oxford: Blackwell (herziene versie van 1998)

Castells, M. (2001), *The Internet Galaxy; Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press

Castells, M. (2004), *The Information Age, Volume II, The Power of Identity*. Oxford: Blackwell (herziene versie van 1997)

Crawford, A. (2003) "'Contractual governance' of Deviant Behaviour' in *Journal of Law and Society*, 30 (4): 479-505

-
- Crawford, A. (2006) 'Networked governance and the post-regulatory state? Steering, rowing and anchoring the provision of policing and security' in *Theoretical Criminology*, 10 (4): 449-497
- Dekker, P. & J. de Hart (2005) 'Goede burgers' in P. Dekker & J. de Hart (red.) *De goede burger; Tien beschouwingen over een morele categorie*. Den Haag: SCP
- Denkers, F. (1990) *Naar een nieuwe balans van verantwoordelijkheden; verslag van de Commissie Sociale Zelfredzaamheid in opdracht van de Stichting Veiligheid, Maatschappij en Politie*. Arnhem: Gouda Quint
- Denkers, F. (1993) *Van Kwaad tot beter; over verweer tegen agressie en overlast*. Lelystad: Koninklijke Vermande
- Denkers, F., P. van Beers & W. Elzenga (red.) (2001) *Frans Denkers' Moreel kompas van de politie*. Den Haag: Ministerie van BZK, Directie Politie
- Dijk, A. van (2008) 'Ruimte voor de politiefunctie; de lokale en de nodale oriëntatie' in H. Boutellier & R. van Steden (red.), bundel in voorbereiding
- Dijk, J.J.M. van (1991), *Criminaliteit als keerzijde; een theoretische en empirische verkenning van de relatie tussen welvaart en criminaliteit*. Arnhem: Gouda Quint (inaugurale rede).
- Distelbrink, M., N. Lucassen & E. Hooghiemstra (2005) *Gezin anno nu*. Den Haag: NGR
- Draaisma, D. & P. Vroon (1985), *De mens als metafoor; over vergelijkingen van mens en machine in filosofie en psychologie*. Baarn: Ambo
- Dupont, B. (2006) 'Delivering Security Through Networks; Surveying the Relational Landscape of Security Managers in an Urban Setting' in *Crime, Law and Social Change*, 45, pp. 165-187
- Duyvendak, J-W., & Hurenkamp, M. (red.) (2004), *Kiezen voor de kudde, lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genneep

Eggen, A.Th.J (2005), 'Slachtoffers van criminaliteit' in A.Th.J. Eggen & W. van der Heide (red) *Criminaliteit en rechtshandhaving 2004; Ontwikkelingen en samenhangen*. Den Haag, Boom Juridische uitgevers, CBS/WODC

Engbersen, G. & E. Snel (2005) *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam*. Amsterdam: AUP (WRR-verkenning)

Etzioni, A. (1996) *The New Golden Rule*. Ned. vert. (2005) *De nieuwe gulden regel; gemeenschap en moraal in een democratische samenleving*. Kampen: Ten Have

Faulks, K. (2000) *Citizenship*. London: Routledge

Felson, M. & L. Cohen, 'Human Ecology; A Routine Activity Approach', *Human Ecology*, 8 (4): 389-406

Featherstone, M. (1991) 'The Body in Consumer Culture' in M. Featherstone, M. Hepworth and B. Turner (eds.), *The Body; Social Process and Cultural Theory*. London: Sage

Fijnaut, C.J.C.F. (1992) 'Burgerschap, staatsbestel en politiewezen' in Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Burgerschap in praktijken* (pp. 213-225). Den Haag: Sdu,

Foucault, M. (1975), *Surveiller et punir; la naissance de la prison*. Paris: Editions Gallimar

Frissen, P. (2007) *De staat van verschil; een kritiek van de gelijkheid*. Amsterdam: Van Gennep

Fukuyama, Fr (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press

Fung, A. & E.O. Wright (2001) 'Deepening Democracy; Innovations in Empowered Participatory Governance' in *Politics and Society*, 29 (1): 5-41

Gallie, W.B. (1962) 'Essentially Contested Concepts' in M. Black (ed.) *The importance of language*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall: 121-146

-
- Garland, D. (1996) 'The Limits of the Sovereign State: Strategies of Crime Control in Contemporary Society' in *British Journal of Criminology*, 36 (4): 445–471.
- Garland, D. (2000) 'The Culture of High Crime Societies: Some Preconditions of Recent "Law and Order" Policies' in *British Journal of Criminology*, 40 (3): 347–375.
- Garland, D. (2001) *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Chicago, The University of Chicago Press
- Goldsmith S. & A. Eggers (2004) *Governing by Network; the New Shape of the Public Sector*. Washington: The Brooking Institute
- Granovetter, M.S. (1973) 'The Strength of Weak Ties' in *The American Journal of Sociology*, 78 (6): 1360–1380
- Gunsteren, H.R. van (1988) 'Admission to Citizenship' in *Ethics*, 98 (4): 731-741
- Gunsteren, H. van. (1998). *A Theory of Citizenship: Organizing Plurality in Contemporary Democracies*. Boulder: Westview Press
- Gunsteren, H. van (2006) *Vertrouwen in democratie; over de principes van zelforganisatie*. Amsterdam: Van Genneep
- Heide, W. van der, & Eggen, A.Th.J. (eindred.) (2003). *Criminaliteit en rechtshandhaving: Ontwikkelingen en samenhangen*. Den Haag: CBS / WODC / Boom Juridische uitgevers
- Huls, F.W.M., M.M. Schreuders e.a. (2001), *Criminaliteit en rechtshandhaving; ontwikkelingen en samenhangen*. Den Haag: CBS/WODC
- Innes, M. (2004) 'Reinventing Tradition? Reassurance, Neighbourhood Security and Policing' in *Criminal Justice* 4 (2): 151-171
- Jong, A. de & M. Schuilenburg (2006) *Mediapolis; populaire cultuur en de stad*. Rotterdam: Uitgeverij 010
- Karstedt, S. & G. LaFree (2006) 'Democracy, Crime, and Justice', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 605 (1): 6-23

-
- Kinneking, A. (2005). *Geografie van goed en kwaad*. Amsterdam: Spectrum
- Kunneman, H. (2005) *Voorbij het dikke-ik; bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: SWP
- Lijphardt, A. (1968), *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Haarlem: H.J.W. Becht
- Lindblom, C.E. (1959), 'The Science of Muddling Through' in *Public Administration Review*, 19 (1): 79-88
- Loader, I. (2006) 'Policing, Recognition and Belonging', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 605 (1): 201–221
- Loader, I. & N. Walker (2001) 'Policing as a Public Good: Reconstituting the Connections between Policing and the State' in *Theoretical Criminology*, 5 (1): 9–35
- Loader, I. & N. Walker (2006) 'Necessary Virtues; The Legitimate Place of the State in the Production of Security' in B. Dupont & J. Woods (eds.), *Democracy, Society and the Governance of Security* (pp. 165-196). Cambridge: Cambridge University Press
- Mooney, J. & J. Young (2006) 'The Decline in Crime and the Rise of Anti-social Behaviour' in *Probation Journal* 53 (4): 397-407
- Oppelaar, J. & K. Wittebrood (2006), *Angstige burgers? De determinanten van gevoelens van onveiligheid onderzocht*. Den Haag: SCP
- Ponsaers, P. & L. Gunther Moor (red.) (2007), *Reassurance policing; concepten en receptie*. Brussel: uitgeverij Politeia
- Projectgroep Visie op de politiefunctie (2005), *Politie in ontwikkeling; visie op de politiefunctie* (2005), Den Haag: NPI
- Raad voor openbaar bestuur (2005), *Tussen oorlog en vrede; kader voor een belans tussen vrijheidsrechten en veiligheid*. Den Haag: Rob
- Roels, S. (2005), *Security; an Inquiry into the Character of a Value that Dominates Today's Society*. Utrecht: Department of Philosophy

Sassen, S. (2001), *The Global City : New York, London, Tokyo*, Princeton : Princeton University Press (updated 2d ed., original 1991)

Scornspi, J. (2006) *Why Read Mills Today?* London: Routledge

Schuylenburg, M. (2008), 'Een politiek van versplintering: Over territorium, veiligheid en burgerschap' in H. Boutellier & R. van Steden (red.), bundel in voorbereiding

Shearing C. & J. Wood (2003) 'Nodal Governance; Democracy and the New "Denizens"' in *Journal of Law & Society* (30) 3: 400-419

Steden, R. van. (2004). Particuliere beveiliging in Nederland: Een branche in beweging. In: *Branche in beweging* (pp. 13-26). Gorinchem: VPB.

Steden, R. van (2007a), Moratorium nodig op beveiligingsbranche in *Socialisme & Democratie* 64 (6): 32-38

Steden, R. van (2007b) *Privatizing Policing: Explaining the Growth of Private Security*, Amsterdam, Vrije Universiteit (unpublished PhD.).

Steden, R. van & Hageman, H. (2008), 'Vervagend blauw; over politiefamilies, sturing, controle en vertrouwen' in H. Boutellier & R. van Steden (red.), bundel in voorbereiding

Steden, R. van & H. Boutellier (2008) 'The future of security governance: towards a new social order' (submitted paper).

Stewart, A. (1995) 'Two Conceptions of Citizenship' in *The British Journal of Sociology*, 46 (1): 63-78

Stokkom, B. van (2007) 'Omstreden orde; naar een gepolitiseerde lokale veiligheidszorg' in Ponsaers, P. & L. Gunther Moor (red.) (2007), *Reassurance policing; concepten en receptie*. Brussel: uitgeverij Politeia, pp. 153-183

Stokkom, B. van (2008), 'Bange burgers, doortastende dienstverleners; voorbij de retoriek van burgerschap en zelfredzaamheid' in H. Boutellier & R. van Steden (red.), bundel in voorbereiding

Terpstra, J. and Kouwenhoven, R. (2004) *Samenwerken en netwerken in de lokale veiligheidszorg*, Zeist, Kerckebosch.

Vedder, A., L. van der Wees e.a. (2007) *Van privacyparadijs tot controlestaat? Misdaad- en terreurbestrijding in Nederland aan het begin van de 21ste eeuw*. Den Haag: Rathenau Instituut

Walzer, M. (2004), *Politics and Passion; Toward a More Egalitarian Liberalism*. New Haven: Yale University Press.

Winter, M. de (2005), *Democratieopvoeding versus de code van de straat*. Utrecht: Universiteit van Utrecht (inaugurale rede)

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2002). *De toekomst van de nationale rechtstaat* (Rapporten aan de regering nr. 63). Den Haag: Sdu.

Zedner, L. (2003) The Concept of Security; an Agenda for Comparative Analysis. *Legal Studies* 23: pp 153-176

Zuijlen, R.W. van (2004) 'Veiligheid als begrip: Fundering van de rechtsorde' in E.R. Muller (ed.) *Veiligheid; Studies over inhoud, organisatie en maatregelen*, Alphen aan den Rijn, Kluwer: 7-24.